ಡಾ॥ ಆರ್.ಎಂ.ಷಡಕ್ಷರಯ್ಯ *

ಗುಲ್ಬರ್ಗಾ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಸೇಡಂ ತಾಲೂಕಿನ ಪ್ರಾಚ್ಯಾವಶೇಷಗಳು (ಶೋಧನೆ)

ಗುಲ್ಬರ್ಗಾ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪ್ರಾಚ್ಯಾವಶೇಷಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಈಗಾಗಲೇ ಹಲವಾರು ವಿದ್ವಾಂಸರು, ಸಾಹಿತಿಗಳು, ಸಂಶೋಧಕರು, ಉತ್ಸಾಹಿ ತರುಣರು ಸಂಶೋಧನೆ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಿದ್ದುಂಟು. ಆದರೂ ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಸಮಗ್ರ ಹಳ್ಳಿಗಳ ಪುರಾತತ್ವ ಅವಶೇಷಗಳ ಮಾಹಿತಿ ಲಭ್ಯವಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಇದರಿಂದ ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪ್ರಾಚೀನ ಇತಿಹಾಸ-ಸಂಸ್ಕೃತಿ ರಚಿಸಲು ಆಕರ ಸಾಮಗ್ರಿಗಳ ಕೊರತೆ ಇರುವುದು ಎದ್ದು ಕಾಣುತ್ತದೆ.

ಶಿಲಾಯುಗ ಜನರ ಸಂಸ್ಕೃತಿಗೆ ಸೀಮಿತವಾದ ವಿವಿಧ ಸಮಸ್ಯೆಗಳಿವೆ. ಮೌರ್ಯ ಮತ್ತು ಶಾತವಾಹನರ ಕಾಲದ ಈ ಪ್ರದೇಶದ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ಕೊಡುಗೆ ಅಪಾರ. ಆದರ ಬಗ್ಗೆ ಹೆಚ್ಚಿನ ಅನ್ವೇಷಣೆ -ಉತ್ಖನನ ಅತ್ಯವಶ್ಯ. ಏಕೆಂದರೆ ಕೃಷ್ಣಾ ಮೇಲ್ದಂಡೆಯ ನಿರ್ಮಾಣದಿಂದ ಮಹತ್ವದ ಪ್ರಾಚೀನ ನೆಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದಾದ ಸನ್ನತಿ ನೀರಲ್ಲಿ ಮುಳುಗಲಿದೆ. ರಾಷ್ಟ್ರಕೂಟರ ರಾಜಧಾನಿ ಎನಿಸಿದ್ದ ಮಾನ್ಯಖೇಟ ಈಗಿನ ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಮಳಖೇಡ ಗ್ರಾಮವಾಗಿದ್ದಿತೇ? ಅಥವಾ ಬೇರೆ ಸ್ಥಳವಾಗಿತ್ತೇ? ಎಂಬುದರ ಬಗ್ಗೆ ನಿಖರವಾಗಿ ಸ್ಪಷ್ಟೀಕರಿಸಬೇಕಾಗಿದೆ. ಮಧ್ಯಯುಗೀನ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಈ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಯಾವ ಕಾರಣಕ್ಕಾಗಿ ಹೆಚ್ಚಿನ ಸಂಖ್ಯೆಯ ವಿವಿಧ ವಿದ್ಯಾ ಸಂಸ್ಥೆಗಳು ಅಸ್ತಿತ್ವಕ್ಕೆ ಬಂದವು? ಆ ಶಿಕ್ಷಣ ಸಂಸ್ಥೆಗಳ ಸ್ಮಾರಕಗಳಾವುವು? ಅವುಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸುವ ಪ್ರಯತ್ನ ಆಗಬೇಕಿದೆ. ಕ್ರಿ.ಶ.೧೦ನೇ ಶತಮಾನದವರೆಗಿನ ದೇವಾಲಯ-ಶಿಲ್ಪಗಳ ಮಾಹಿತಿ ಅತಿ ಕಡಿಮೆ. ಕಲ್ಯಾಣ ಚಾಲುಕ್ಯ, ಕಳಚುರಿ, ಸೇವುಣರ ಕಾಲದ ದೇವಾಲಯಗಳ ವಿಶಿಷ್ಟ ಲಕ್ಷಣಗಳನ್ನು ಹಾಗೂ ಶಿವಶರಣರ ನೆಲೆಗಳನ್ನು ಗುರುತಿಸಬೇಕಾಗಿದೆ. ಹೀಗೆ ಹಲವಾರು ವಿಷಯಗಳಿಗೆ ಸೀಮಿತವಾದ ಅಧ್ಯಯನ ಕೈಕೊಳ್ಳಬೇಕಾಗಿದೆ. ಈ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ಡಾ॥ ಪದ್ದಯ್ಯ ಅವರ ಬೂದಿ ದಿಬ್ಬಗಳ ಸಮಸ್ಯೆ ಬಗ್ಗೆ ನಡೆಸಿರುವ ಉತ್ಖನನ-ಅಧ್ಯಯನ, ಅದೇ ರೀತಿ ಕರ್ನಾಟಕ ಸರ್ಕಾರದ ಪ್ರಾಚ್ಯವಸ್ತು ನಿರ್ದೇಶನಾಲಯದಿಂದ ಸನ್ನತಿಯ ಸಮಗ್ರ ಸಾಂಸ್ಕೃತಿಕ ವಿಷಯ ಕುರಿತ ಅನ್ವೇಷಣೆ-ಉತ್ಖನನ ಕಾರ್ಯಗಳು ಮುಖ್ಯವೆನಿಸಿವೆ. ಹೀಗೆ ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಪ್ರಾಚೀನ ಇತಿಹಾಸ ಕುರಿತು ಹತ್ತಾರು ರೀತಿಯ ಸಮಸ್ಯೆಗಳ ಬಗ್ಗೆ ಯೋಜನೆಗಳನ್ನು ಹಾಕಿಕೊಂಡು ಅಧ್ಯಯನ ಕೈಕೊಳ್ಳಲು ಈ ಪ್ರದೇಶವು ಒಂದು ಪ್ರಮುಖ ತಾಣವೆನಿಸಿದೆ. ಈ ಹಿನ್ನೆಲೆಯಲ್ಲಿ ೧೯೯೪-೯೫ ರಿಂದ ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯಲ್ಲಿ ಹಳ್ಳಿ-ಹಳ್ಳಿಗಳ ಪುರಾತತ್ವ ಅನ್ವೇಷಣೆಯನ್ನು ಕರ್ನಾಟಕ ವಿಶ್ವವಿದ್ಯಾಲಯದ ಕನ್ನಡ ಸಂಶೋಧನ ಸಂಸ್ಥೆಯಿಂದ ಲೇಖಕರು ಕೈಗೆತ್ತಿಕೊಂಡಿರುವರು.

ಈ ವರ್ಷದಲ್ಲಿ (೧೯೯೪-೯೫) ಈ ಜಿಲ್ಲೆಯ ಸೇಡಂ ತಾಲೂಕಿನಲ್ಲಿ ೨೩ ಹಳ್ಳಿಗಳನ್ನು ಹಾಗೂ ಚಿತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ತೆಂಗಳಿ ಗ್ರಾಮದ ಅನ್ವೇಷಣೆ ನಡೆಸಲಾಯಿತು. ಆ ಹಳ್ಳಿಗಳು ಸೇಡಂ ತಾಲೂಕಿನ ಸೇಡಂ, ತರನಹಳ್ಳಿ, ತೆಲಕೂರು, ಹಾಳಬಾಳ(ಟಿ), ಸುರವಾರ, ಮುಗನೂರ, ಕಾಚೂರು, ಉಡ್ಗಾ, ಕುಕ್ಕುಂದ, ಮೀನಹಬಾಳ, ಸಂಗಾವಿ, ಸೆಟ್ಟೆಉಡ, ಅರೆಬೊಮ್ಮನಹಳ್ಳಿ, ಕೊಂಕನಹಳ್ಳಿ, ಹೊಸಳ್ಳಿ, ನೀಲಳ್ಳಿ, ಬೀರನಹಳ್ಳಿ, ಹುಣಸನಹಳ್ಳಿ, ಬಿಜ್ಜನಹಳ್ಳಿ, ಹೂಡ(ದೊಡ್ಡದು), ಲಿಂಗನಹಳ್ಳಿ, ಹಂದರಕಿ ಮತ್ತು ಅಡಕಿ, ಚಿತಾಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ತೆಂಗಳಿ ಗ್ರಾಮದ ಪ್ರಾಚ್ಯಾವಶೇಷಗಳನ್ನು ಬೇರೆ ಪ್ರಬಂಧದಲ್ಲಿ ವಿವರಿಸಲಾಗುವುದು.

* ನಿರ್ದೇಶಕರು, ಕನ್ನಡ ಸಂಶೋಧನ ಸಂಸ್ಥೆ, ಕರ್ನಾಟಕ ವಿ.ವಿ. ಪಾವಟೆ ನಗರ, ಧಾರವಾಡ ೫೮೦೦೦೩

ಆರಂಭದ ಈ ಕಾರ್ಯದಿಂದ ಈ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯ ಮತ್ತು ಅಂತ್ಯ ಶಿಲಾಯುಗದ ನೆಲೆಗಳು, ಇತಿಹಾಸ ಅರಂಭಕಾಲದ ನೆಲೆಗಳು, ಮಧ್ಯಯುಗೀನ ಕಾಲದ ಹಲವಾರು ದೇವಾಲಗಳು, ಶಿಲಾಶಾಸನಗಳು, ಶಿಲ್ಪಗಳು ಬೆಳಕಿಗೆ ಬಂದಿವೆ. ಈ ಅಧ್ಯಯನದಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ ಈ ಕೆಳಗಿನಂತೆ ಪ್ರಾಚೀನ ಜನವಸತಿ ನೆಲೆಗಳು ದೇವಾಲಯ-ಶಿಲ್ಪ ಮತ್ತು ಶಾಸನ ಭಾಗಗಳನ್ನಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಪ್ರಾಚೀನ ನೆಲೆಗಳು

ಈ ತಾಲೂಕಿನ ಅರೆಬೊಮ್ಮನಹಳ್ಳಿ ಮತ್ತು ಬದಿಗಿನ ಕಾಗಿನಾ ನದಿ ದಂಡೆ ಮಧ್ಯ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಹಲವಾರು ಮಧ್ಯ ಮತ್ತು ಅಂತ್ಯ ಶಿಲಾಯುಗಧ ಶಿಲೆಯ ಉಪಕರಣಗಳು ಚದುರಿಹೋಗಿವೆ. ಆ ನೆಲೆಯು ಸುಮಾರು ೨ ಹೆಕ್ಟೇರ್ ಕರಿ ಭೂ ಪ್ರದೇಶವನ್ನು ವ್ಯಾಪಿಸಿದೆ. ಅಲ್ಲಿ ಕೆಲವು ಸೂಕ್ಷ್ಮ ಕಲ್ಲಿನ ಉಪಕರಣಗಳು ಸಿಕ್ಕಿವೆ. ಇದಲ್ಲದೆ ಕೇವಲ ಅಲ್ಪ ಪ್ರಮಾಣದ ಮಡಿಕೆಗಳು ದೊರೆತಿದ್ದು ರಚನೆ, ನಮೂನೆ ಮತ್ತು ಬಣ್ಣಗಳಿಂದ ಅವುಗಳು ಇತಿಹಾಸ ಅರಂಭ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದವೆಂದು ತರ್ಕಿಸಬಹುದು. ಆ ನೆಲೆಯನ್ನು ಸಂಪೂರ್ಣ ಹೊಲವನ್ನಾಗಿ ಈಗ ಪರಿವರ್ತಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಕೊಂಕನಹಳ್ಳಿ: ಈ ಹಳ್ಳಿಯ ಬದಿಗೆ ಇತಿಹಾಸ ಆರಂಭ ಕಾಲದ ನೆಲೆಯಿದ್ದು ಅಲ್ಲಿ ಗಡಿಗೆ-ಮಡಿಕೆ ಚೂರುಗಳು ದೊರೆತಿವೆ. ಅವುಗಳು ಇತಿಹಾಸ ಆರಂಭ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿವೆ. ಇನ್ನಿತರ ಸ್ಥಳಗಳಂತೆ ಈ ಪ್ರದೇಶದಲ್ಲಿ ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯ ಶಿಲಾಯುಗದ ಶಿಲೆಯ ಉಪಕರಣಗಳು ಚದುರಿ ಹೋಗಿರುವುದು ಕಂಡುಬಂದಿವೆ.

ದೇವಾಲಯುಗಳು

ಸೇಡಂ ನಗರ ಒಂದರಲ್ಲೇ ಹದಿನಾಲ್ಕಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚಿನ ದೇವಾಲಯಗಳಿವೆ. ಅದೇ ರೀತಿ ಹಂದರಕಿ ಗ್ರಾಮದಲ್ಲಿ ಎಂಟಕ್ಕೂ ಹೆಚ್ಚು ದೇವಾಲಯಗಳಿವೆ. ಇನ್ನುಳಿದ ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಕೆಲವೇ ದೇವಾಲಯಗಳಿವೆ. ಶೈಲಿ ಲಕ್ಷಣಗಳಿಂದ ಈ ದೇವಾಲಯುಗಳನ್ನು ಎರಡು ಭಾಗಗಳನ್ನಾಗಿ ವಿಂಗಡಿಸಿಕೊಳ್ಳಲಾಗಿದೆ. ಮೊದಲನೆಯದು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೧ನೇ ಶತಮಾನದವರೆಗಿನ ದೇವಾಲಯಗಳು ಮತ್ತು ಎರಡನೆಯದು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೧ ರಿಂದ೧೩ನೇ ಶತಮಾನದ ದೇವಾಲಯಗಳು. ಈ ಲೇಖನದಲ್ಲಿ ೧೧ನೇಯ ಶತಮಾನದವರೆಗಿನ ದೇವಾಲಯಗಳ ಸಮೀಕ್ಷೆ ಮಾತ್ರ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ. ೧೧-೧೨ನೇಯ ಶತಮಾನದ ದೇವಾಲಯುಗಳ ಪರಿಚಯಕ್ಕೆ ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಲೇಖನ ಬರೆಯಲಾಗುವುದು.

ಕ್ರಿ.ಶ.೧೧ನೇ ಶತಮಾನದವರೆಗಿನ ದೇವಾಲಯಗಳು

(೧) ಲಿಂಗದ ಗುಡಿ: ಸೇಡಂ ಪಟ್ಟಣದ ಮಧ್ಯ ಒಂದು ವಿಶಾಲವಾದ ದೇವಾಲಯವಿದ್ದು ಅದನ್ನು ಲಿಂಗದ ಗುಡಿ ಅಥವಾ ಬಾಣತೆವ್ವನ ಗುಡಿ ಎನ್ನುವರು. ಈ ದೇವಾಲಯದ ಮೂಲ ರಚನೆಯು ಸಂಪೂರ್ಣವಾಗಿ ಜೀರ್ಣವಾಗಿದೆ. ತಳಪಾಯದ ಭಾಗಗಳು ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಕಾಣುತ್ತಿದ್ದು ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಕೇವಲ ಎರಡು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿದ್ದ ಮುಖ ಮಂಟಪಗಳ ಭಾಗಗಳು ಉಳಿದುಕೊಂಡಿವೆ.

ಈಗಿನ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ವಿಶಾಲವಾದ ಮಂಟಪದಲ್ಲಿ ೪೩ ಕಂಬಗಳಿವೆ. ಅದರ ಮಧ್ಯ ಹಿಂದುಗಡೆ ಒಂದು ಚಿಕ್ಕ ಗರ್ಭಗೃಹವಿದ್ದು ಅದರಲ್ಲಿಯ ಶಿವಲಿಂಗವೂ ಇತ್ತೀಚಿನ ಕಾಲದ್ದು. ಈ ಮಂಟಪ ದೇವಾಲಯದ ಕಂಬಗಳು ಮಾತ್ರ ಪ್ರಾಚೀನದ್ದಾಗಿವೆ. ಈ ದೇವಾಲಯದ ಎದುರಿಗೆ ಎಡ ಮೂಲೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಬೃಹತ್ ಮಾನಸ್ತಂಭವಿದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯದಲ್ಲಿ ನಿಲ್ಲಿಸಿದ ಕಂಬಗಳು, ಎದುರಿಗಿನ ಮಾನಸ್ಥಂಭ ಹಾಗೂ ಅದರ ತಳಪಾಯದಲ್ಲಿ ಕಾಣುವ ದಕ್ಷಿಣ ದಿಕ್ಕಿನ ದ್ವಾರಗಳನ್ನು ಇಲ್ಲಿ ಅಧ್ಯಯನ ಮಾಡಲಾಗಿದೆ.

ಅಲ್ಲಿಯ ೪೩ ಕಂಬಗಳನ್ನು ಮೂರು ಸಾಲಿನಲ್ಲಿ ನಿಲ್ಲಿಸಲಾಗಿದೆ. ಅವುಗಳು ವಿವಿಧ ಮಾದರಿಯಲ್ಲಿವೆ. ಎರಡು ಕಬ್ಬಿನ ದಂಡದಂತಿವೆ; ಐದು ಉದ್ದ ಕಂಬಗಳಾಗಿವೆ; ಹದಿನೈದು ಬೇರೆ ಬೇರೆ ಸಣ್ಣ ಚೌಕ ಪಟ್ಟಿಕೆಯುಳ್ಳ ಕಂಬಗಳು; ಇನ್ನೆರಡು ಉರುಳೆಯಾಕಾರದ ಉದ್ದ ಕಂಬಗಳು; ಮತ್ತು ಎಂಟು ಇತ್ತೀಚಿನ ಕಂಬಗಳಾಗಿವೆ. ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಬೋದುಗೆಗಳು ಸುಮಾರಾಗಿ ಅಯತಾಕಾರದಲ್ಲಿವೆ. ಅವುಗಳಿಗೆ ಮಧ್ಯ ಪಟ್ಟಿಕೆಗಳಿವೆ. ಇಪ್ಪತ್ನಾಲ್ಕು ಬೋದುಗೆಗಳಿಗೆ ನಾಲ್ಕು ಕೋನಾಕಾರದ ಭಾಗಗಳುಂಟು. ಈ ಕಂಭಗಳಲ್ಲಿ ಮೊದಲನೇ ಮಾದರಿಯ ದುಂಡಾದ ಕಂಬಗಳು ನಾಲ್ಕು, ಆಯತಾಕಾರದ ಬೋದುಗೆಗಳು ಸುಮಾರು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೧ನೇ ಶತಮಾನಕ್ಕೆ ಸೇರಿದರೆ ಉಳಿದ ಕಂಬಗಳು ಸುಮಾರು ಕ್ರಿ.ಶ.೧೨ನೇ ಶತಮಾನದವು.

ಈ ಮೇಲೆ ತಿಳಿಸಿದ ದೇವಾಲಯದ ಎದುರಿಗೆ ಎಡಗಡೆಯ ಮೂಲೆಯಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಕಂಬಗಳುಳ್ಳ ಚೌಕಾದ

ಅಷ್ಟ, ಎರಡು ಉದ್ದವಾದ ಚೌಕ ಮುಖಿಗಳು, ವೃತ್ತಾಕಾರ ಭಾಗ ಮತ್ತು ಅಗಲ ಚೌಕದ ಭಾಗ ಹೊಂದಿದೆ. ಈ ಅಗಲ, ಅದರ ಮೇಲೆ ಮಧ್ಯ ಕಬ್ಬಿಣದ ಸಲಾಕೆಯನ್ನು ನಿಲ್ಲಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಮಾನಸ್ತಂಭ ಮಂಟಪದ ಬಲಭಾಗದಲ್ಲಿ ಕಕ್ಷಾಸನ ಪಟ್ಟಿಕೆಗಳಿವೆ. ಅವು ಸುಣ್ಣದ ಶಿಲೆಯದ್ದಾಗಿವೆ.

ಈ ಮೇಲಿನ ದೇವಾಲಯ ಬಲಗಡೆ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ ಮುಖ ಮಾಡಿದ ದ್ವಾರವಿದೆ. ಅದರ ಮೂರು ಶಾಖೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದು ಪತ್ರ ಉಳಿದವುಗಳು ಸರಳವಾಗಿವೆ. ಈ ಶಾಖೆಗಳು ಲಲಾಟದಲ್ಲೂ ಹರಿದಿವೆ.

೨) ಈಶ್ವರ ಗುಡಿ: ಸೇಡಂ ನಗರದ ಪಂಚಲಿಂಗೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ಸಂಕಿರಣದ ಉತ್ತರ ಕಡೆಯ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಈಶ್ವರ ಗುಡಿ ಎಂದು ಹೆಸರು. ಈ ದೇವಾಲಯದ ತಳ ಪಾಯದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಗರ್ಭಗೃಹ, ಅರ್ಧಮಂಟಪ ಮತ್ತು ನವರಂಗವಿದೆ. ನವರಂಗದ ಮಧ್ಯ ಗರ್ಭಗೃಹಕ್ಕೆ ಎದುರಾಗಿ ನಂದಿಯನ್ನು ಕೂಡಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಗುಡಿಯ ಭಿತ್ತಿಯಯಲ್ಲಿ ಸರಳ ಚೌಕಾದ ಅರ್ಧಗಂಬಗಳ ಒಂದು ಸಾಲಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಭಿತ್ತಿ ಮೇಲೆ ಮತ್ತು ಕಪೋತ, ಕೆಳಗಡೆ ಹಂಸಪಕ್ಷಿಗಳ ಸಾಲಿರುವುದು. ಅದರಲ್ಲಿಯ ಗರ್ಭಗೃಹ ಕ್ರಿ.ಶ.೧೧ನೇ ಶತಮಾನದ್ದು, ಉಳಿದ ಭಾಗ ಕ್ರಿ.ಶ ೧೨ನೇ ಶತಮಾನ. ಅದಕ್ಕೆ ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ಸುಣ್ಣ ಲೇಪಿಸಿದ್ದು ಅಲ್ಲಲ್ಲಿ ಚಿಕ್ಕಪುಟ್ಟ ಬದಲಾವಣೆ ಗಳನ್ನು ಮಾಡಲಾಗಿದೆ.

೩) ಜೈನ ಬಸದಿ: ಸೇಡಂ ಗ್ರಾಮ ಬದಿಯ ನದಿಯ ಉತ್ತರದ ದಂಡೆಯಲ್ಲಿ ಎರಡು ಜೈನ ಬಸದಿಗಳಿವೆ. ಮೊದಲನೇ ಬಸದಿಯ ಗರ್ಭಗೃಹ ಮತ್ತು ಅಂತರಾಳಗಳು ಸಂಪೂರ್ಣ ಹಾಳಾಗಿವೆ. ಅದರ ವಿಶಾಲ ನವರಂಗ ಉಳಿದುಕೊಂಡಿದೆ. ದಕ್ಷಿಣಾಭಿಮುಖವಾಗಿರುವ ಈ ಬಸದಿಯ ಅಂತರಾಳ ದ್ವಾರದ ತಲಾ ಒಂದು ಫಲಕದಲ್ಲಿ ಮೂರು ಶಾಖೆಗಳಿವೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಲತಾಸುರುಳಿ, ಅರ್ಧಗಂಭ ಮತ್ತು ಪತ್ರಣೆಗಳ ಸಾಲಿವೆ. ಉಳಿದ ಭಾಗ ಸರಳವಾಗಿದೆ. ನವರಂಗದಲ್ಲಿ ಒಂಭತ್ತು ಅಂಕಣಗಳು. ನವರಂಗ ದ್ವಾರದ ತಲಾ ಒಂದು ಫಲಕದಲ್ಲಿ ಮೂರು ಶಾಖೆಗಳಿದ್ದು ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಲತಾಸುರುಳಿ, ಅರ್ಧಗಂಭ ಮತ್ತು ಹೂಬಳ್ಳಿಗಳಿವೆ. ಮಂಗಳಪಟ್ಟಿ ಸರಳವಾಗಿದೆ. ಅದರ ಕಪೋತದ ಕೆಳೆಗಡೆ ಒಂದೇ ಸಾಲಿನಲ್ಲಿ ಆರು ಹಂಸಪಕ್ಷಿಗಳು, ಕಪೋತದ ಮುಂದುಗಡೆ ನಾಲ್ಕು ಜೈತ್ಯ ಮಾದರಿಗಳು, ಅದರ ಮೇಲೆ ರೇಖನಾಗರ ಶೈಲಿಯ

ಚಿತ್ರ ೧. ಮಾನಸ್ಥಂಭ ಮಂಟಪ, ಸೇಡಂ

ತೆರೆದ ಮಂಟಪವಿದೆ. (ಚಿತ್ರ ನಂ.೧) ಈ ಮಂಟಪದ ಮಧ್ಯ ಬೃಹದಾಕಾರದ ಗ್ರಾನೈಟ್‌ಶಿಲೆಯ ಒಂದು ಮಾನಸ್ತಂಭವನ್ನು ನಿಲ್ಲಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಮಾನಸ್ತಂಭವನ್ನು ಸ್ಥಳೀಯರು ಬಾಣಿ ಕಲ್ಲು ಎನ್ನುವರು. ಈ ಕಂಬದಕಾಂಡ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಎರಡು

ಶಿಖರ ನಮೂನೆ. ಈ ಶಿಖರ ನಮೂನೆ ಮಧ್ಯೆ ರತ್ನಗಳಿವೆ. ಹೊಸ್ತಿಲ ಮಧ್ಯ ಮುಂಭಾಗದಲ್ಲಿ ಚಾಚಿದ ಪಟ್ಟಿಕೆಯಲ್ಲಿ ರತ್ನ, ಬದಿಗಳಲ್ಲಿ ಕೀರ್ತಿಮುಖ, ಉಳಿದೆಡೆ ಎರಡು ರತ್ನಗಳಿವೆ. ದ್ವಾರಫಲಕಗಳ ಕೆಳಗಡೆ ಚೌರಿ ಹಿಡಿದ ಸೇವಕ, ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳುಳ್ಳ ದ್ವಾರಪಾಲಕ, ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಐದು ಹೆಡೆ ನಾಗ ಎರಡು ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಗಧೆ ಮತ್ತು ಒಂದುಕೈ ಅಭಯಮುದ್ರೆಯಲ್ಲಿದೆ. ಈ ದ್ವಾರದ ಮುಂದೆ ತೆಗೆದ ಮುಖ ಮಂಟಪವಿದೆ. ಶೈಲಿಯಿಂದ ಈ ಬಸದಿ ಸುಮಾರು ಕ್ರಿ.ಶ.೧೦ನೇ ಶತಮಾನ ಕೊನೆಭಾಗ.

೪) **ಜೈನ ಬಸದಿ:** ಈ ಮೇಲಿನ ಬಸದಿ ಬದಿಗೆ ಮತ್ತೊಂದು ಜೈನ ಬಸದಿಯಿದ್ದು ಅದು ಸಹ ದಕ್ಷಿಣಾಭಿಮುಖವಾಗಿದೆ. ಈ ಬಸದಿಯ ತಳಪಾಯವನ್ನು ಪರಿಶೀಲಿಸಿದರೆ ಅದರ ಗರ್ಭಗೃಹ ಭಾಗ ಸಂಪೂರ್ಣ ಹಾಳಾಗಿದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಒಂದು ವಿಶಾಲ ಅರ್ಧಮಂಟಪ, ನವರಂಗ ಮತ್ತು ಮುಖ ಮಂಟಪವಿದ್ದು ಮುಖಮಂಟಪದ ಮುಂದಿನ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಅಂಕಣಗಳಿವೆ. ಈ ಅಂಕಣಗಳನ್ನು ಮನೆಯನ್ನಾಗಿ ಪರಿವರ್ತಿಸಲಾಗಿದೆ.

ನವರಂಗದ ಹಿಂಬದಿಯ ಗೋಡೆಗೆ ಒಂದೇ ಸಾಲಿನಲ್ಲಿ ಮೂರು ದ್ವಾರಗಳು ಉಳಿದುಕೊಂಡಿವೆ. ಅವುಗಳು ಮೂರು ಗರ್ಭಗೃಹಗಳ ದ್ವಾರಗಳೆಂಬುದು ಗೊತ್ತಾಗುತ್ತದೆ. ಅದರ ಒಂದರಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ತೀರ್ಥಂಕರನ ಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಒಂದು ದ್ವಾರ ಫಲಕ ಸಂಪೂರ್ಣ ಹಾಳಾಗಿದೆ. ಉಳಿದವುಗಳಲ್ಲಿ ಒಂದರ ದ್ವಾರಫಲಕದಲ್ಲಿ ಮೂರು ಶಾಖೆಗಳಿದ್ದು ಅಲ್ಲಿ ಸರಳ ಪಟ್ಟಿ, ಅಷ್ಟಮುಖ ಅರ್ಧಗಂಭ ಮತ್ತು ಸರಳಪಟ್ಟಿಯಿವೆ. ಈ ದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ಕಪೋತದ ಕೆಳಗಡೆಯಿಂದ ಒಂದು ಸಾಲಿನಲ್ಲಿ ಹಂಸಪಕ್ಷಿಗಳು, ಅವುಗಳ ಮುಖದಲ್ಲಿ ಚೈತ್ಯಾಕೃತಿಗಳು ಅವುಗಳ ಮೇಲೆ ರತ್ನ ನಮೂನೆಗಳಿವೆ.

ಮಧ್ಯ ದ್ವಾರಫಲಕದಲ್ಲಿ ಮೂರು ಶಾಖೆಗಳಿದ್ದು ಅವು ಸರಳಪಟ್ಟಿ, ಅರ್ಧಗಂಭ ಮತ್ತು ಪತ್ರಗಳು. ಲಲಾಟದಲ್ಲಿ ಜಿನ; ಈ ದ್ವಾರ ಕಪೋತದ ಕೆಳಗೆ ಒಂದೇ ಸಾಲಿನಲ್ಲಿ ಹಂಸಗಳು; ಮುಖದಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯ ಚೈತ್ಯ ನಮೂನೆ, ಅವುಗಳ ಮೇಲೆ ಐದು ರತ್ನ ಚಿಹ್ನೆಗಳು, ಹೀಗಾಗಿ ಒಂದೇ ಸಾಲಿನಲ್ಲಿ ಮೂರು ದ್ವಾರಗಳಿದ್ದುದರಿಂದ ಇದೊಂದು ತ್ರಿಕೂಟಮಾದರಿ ಬಸದಿಯಾಗಿತ್ತೆಂದು ತರ್ಕಿಸಬಹುದು. ಇದರ ಮುಂದೆ ವಿಶಾಲವಾದ ಆಯತಾಕಾರದ ಅರ್ಧಮಂಟಪವಿದೆ. ಅದರ ಛತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಮೂರು ಅಂಕಣಗಳಿದ್ದು ಅಲ್ಲಿ ಅಲಂಕೃತ ಮೂರು ನಕ್ಷತ್ರಾಕಾರದ ಕಮಲದ ಭುವನೇಶ್ವರಿಗಳಿವೆ. ಈ ಮಂಟಪದ ಎಡ ಗೋಡೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಜಾಲಂಧರ ಹಾಗೂ ಒಂದು ಗೂಡಿದೆ. ಹಾಗೂ ಅದರ ಮುಂದೆ ಎರಡು ಕಂಭಗಳಿದ್ದು ಅದು ಅರ್ಧಗಂಭ ಮತ್ತು ಮುಂದಿನ ನವರಂಗವನ್ನು ವಿಭಾಗಿಸುತ್ತವೆ. ಇದರಿಂದ ಒಂದೇ ಸಾಲಿನಲ್ಲಿ ಮೂರು ಗರ್ಭಗೃಹಗಳಿಗೆ ಒಂದೇ ಅರ್ಧಮಂಟಪದ ಜೋಡಣೆ ವಿಶಿಷ್ಟವೆನಿಸಿದೆ.

ಈ ಅರ್ಧಮಂಟಪದ ಮುಂದೆ ವಿಶಾಲವಾದ ಆರು ಕಂಭಗಳ ಸಭಾಮಂಟಪ. ಅದರ ಮಧ್ಯದ ನಾಲ್ಕು ಕಂಭಗಳ ಮೇಲೆ ಛತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಭುವನೇಶ್ವರಿ ಅದರಲ್ಲಿ ಅಲಂಕೃತ ಕಮಲವು ನಕ್ಷತ್ರಾಕಾರದಲ್ಲಿದೆ. ಉಳಿದ ಅಂಕಣಗಳ ಛತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಯಾವ ಚಿತ್ರಗಳಿರುವುದಿಲ್ಲ. ನವರಂಗದ ಬದಿಯ ಗೋಡೆಗಳಲ್ಲಿ ತಲಾ ಎರಡು ಅರ್ಧಗಂಭಗಳು ಹಾಗೂ ಒಂದುಗೂಡುಗಳಿವೆ.

ನವರಂಗ ದ್ವಾರಫಲಕದಲ್ಲಿ ಐದು ಶಾಖೆಗಳಾದ ರತ್ನ, ಲತಾಸುರುಳಿ, ಅರ್ಧಗಂಭ, ಒಂದರ ಮೇಲೊಂದು ಸಿಂಹ ಮತ್ತು ಪತ್ರಗಳಿವೆ. ಕೆಳಗಡೆ ದ್ವಾರಪಾಲಕರು ತಲಾ ಒಂದು ಫಲಕದಲ್ಲಿರುವರು; ದ್ವಾರಪಾಲಕನ ಬದಿಗಳಲ್ಲಿ ದಂಪತಿಗಳಿರುವರು. ಈ ದ್ವಾರಪಾಲಕರ ಸಮೂಹ ಸುತ್ತಲೂ ಲತಾಸುರುಳಿಯ ಅಲಂಕಾರ ಲಲಾಟದಲ್ಲಿ ಜಿನ ಬಿಂಬದ ದ್ವಾರ ಫಲಕ, ಎರಡು ಫಲಕಗಳ ಲತಾ ಮತ್ತು ರತ್ನ ಶಾಖೆಗಳು ಬದಿಗೂ ಹರಿದಿವೆ. ಲಲಾಟದಲ್ಲಿ ಜಿನ ಬಿಂಬವಿದೆ. ಲಲಾಟದ ಮೇಲೆ ಮುಂಚಾಚಿದ ಕಪೋತ. ಅದರ ಛತ್ತಿನಲ್ಲಿ ಕಮಲದ ಅಲಂಕಾರ. ಅದರ ಮೇಲೆ ಮೂರು ಶಿಖರ ಮಾದರಿಗಳು. ಅವುಗಳ ಮಧ್ಯ ಕೀರ್ತಿಮುಖ. ಈ ದ್ವಾರದ ಬದಿಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡು ಶಿಲಾಶಾಸನಗಳಿವೆ.

ಈ ಬಸದಿಯ ಭಿತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ಸರಳ ಅರ್ಧಗಂಭಗಳ ಸಾಲಿದೆ. ಅದರ ಮೇಲೆ ಸರಳ ಕಪೋತ. ಈ ಬಸದಿಯು ಸುಮಾರು ಕ್ರಿ.ಶ.೧೦ನೇಯ ಶತಮಾನ ಕೊನೆಯ ಭಾಗದ್ದು.

೫) **ತ್ರಿಲಿಂಗೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ:** ಸೇಡಂ ಗ್ರಾಮ ಮಧ್ಯ ತ್ರಿಲಿಂಗೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವಿದೆ ಅದರ ತಳಪಾಯದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಗರ್ಭಗೃಹಗಳು ಎದುರು ಬದಿರಾಗಿವೆ. (ಪೂರ್ವ-ಪಶ್ಚಿಮ). ಅವುಗಳಿಗೆ ತಲಾ ಒಂದು ಅರ್ಧ ಮಂಟಪ. ತಲಾ ಒಂದರ ಮುಂದೆ ಎರಡು ಕಂಬಗಳು ಮತ್ತು ಅವುಗಳ ಮಧ್ಯ ನವರಂಗವಿದೆ. ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಮುಖಮಾಡಿದ ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಶಿವಲಿಂಗ. (ಚಿತ್ರ ನಂ. ೨) ಅದರಲ್ಲಿಯ ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರ ವಿಶಿಷ್ಟವಾದದ್ದು. ಅದರ ದ್ವಾರ ಫಲಕದ ಶಾಖೆಗಳ ಕೆಳಗಡೆ

ಚಿತ್ರ ೨. ಶಿವಲಿಂಗ, ತ್ರಿಲಿಂಗೇಶ್ವರ ಗುಡಿ ಸೇಡಂ

ಬದಿಗಳಲ್ಲಿ ಸೇವಕ-ಸೇವಕಿಯರ ಉಬ್ಬು ಶಿಲ್ಪಗಳು. ಅದರ ಮುಂದಿನ ಎರಡು ಕಂಬಗಳುಳ್ಳ ಅರ್ಧ ಮಂಟಪ, ಈ ಅರ್ಧ ಮಂಟಪದ ಗೋಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಬದಿಗೆ ಮತ್ತು ಎದುರು ಬದಿರು ತಲಾ ಎರಡು ಗೂಡುಗಳು. ಅವುಗಳು ಈಗ ಖಾಲಿ ಇವೆ. ಅದೇ ರೀತಿ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ಮುಖಮಾಡಿದ ಗರ್ಭಗೃಹ ಮುಂದಿನ ಅರ್ಧಮಂಟಪದ ಬದಿಗಿನ ಗೋಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಗೂಡುಗಳಿವೆ. ಈ ಅರ್ಧ ಮಂಟಪದ ಕಂಬಗಳು ದುಂಡಾಗಿ ನೀಳವಾಗಿವೆ.

ನವರಂಗದ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಕಂಬಗಳಿದ್ದು ಅದರ ಭಾಗ ಸ್ವಲ್ಪ ಎತ್ತರವಾಗಿದೆ. ಈ ನವರಂಗಕ್ಕೆ ಒಂದು ಪ್ರವೇಶವಿದ್ದು ಅದು ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ಮುಖವಾಗಿದೆ. ಅದರ ದ್ವಾರದ ತಲಾ ಒಂದು ಫಲಕದಲ್ಲಿ ಚತುರ್ಭುಜ ಧಾರಿ ತ್ರಿಭಂಗಿಯ ಶೈವ ದ್ವಾರಪಾಲಕರು, ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಅಭಯ ಢಮರು, ತ್ರಿಶೂಲ ಮತ್ತು ಗದೆ, ಅವರ ಬದಿಗೆ ಚೌರಿ ಹಿಡಿದ ಸೇವಕ ಮತ್ತು ಸೇವಕಿಯರು ನಿಂತಿರುವರು. ಈ ದೇವಾಲಯ ದ್ವಿಕೂಟ ಮಾದರಿಯಲ್ಲಿರುವುದು ವಿಶಿಷ್ಟ; ಹಾಗೂ ಒಂದರ ಅರ್ಧಮಂಟಪದ ಕಂಬಗಳು ಸುಮಾರು ಕ್ರಿ.ಶ.೧೧ನೇ ಶತಮಾನ.

೬) ಮಾಧವ ದೇವಾಲಯ: ಈ ಗ್ರಾಮದ ಮಾಧವ ದೇವಾಲಯ ಏಕಕೂಟದ್ದು, ಅದಕ್ಕೆ ಒಂದು ಚೌಕಾದ ಗರ್ಭಗೃಹ, ತೆರೆದ ಒಂದು ಆಯಾಕಾರದ ಅರ್ಧಮಂಟಪ ಮತ್ತು ವಿಶಾಲವಾದ ನವರಂಗ ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮಧ್ಯ ಶಿವಲಿಂಗ. ಅದರ ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರ ಈ ಮೇಲೆ ತಿಳಿಸಿದ ತ್ರಿಲಿಂಗೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದಂತಿರುವುದು. ಗರ್ಭಗೃಹ ಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಮುಖವಾಗಿದೆ. ಅದರ ದ್ವಾರದ ತಲಾ ಒಂದು ಫಲಕದಲ್ಲಿ ಮೂರು ಶಾಖೆಗಳಾದ ರತ್ನ, ಅರ್ಧಗಂಭ ಮತ್ತು ಪತ್ರಗಳ ಫಲಕಗಳು. ಕೆಳಗಡೆ ಚತುರ್ಭುಜಧಾರಿ ತ್ರಿಭಂಗಿಯಶೈವ ದ್ವಾರಪಾಲಕರ ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಅಭಯ, ಢಮರು, ತ್ರಿಶೂಲ ಮತ್ತು ಗದೆ. ಬದಿಗಳಲ್ಲಿ ಚೌರಿಹಿಡಿದು ನಿಂತ ಸೇವಕ ಸೇವಕಿ; ಲಲಾಟದ ಮಧ್ಯ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿ. ಅರ್ಧಮಂಟಪದ ಎದುರು ಬದಿರು ಹಾಗೂ ಪಾರ್ಶ್ವ ಗೋಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಒಟ್ಟು ನಾಲ್ಕು ಗೂಡುಗಳು, ಒಂದರಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಗಣೇಶ ಶಿಲ್ಪ ಉಳಿದಿದೆ.

ಈ ಅರ್ಧ ಮಂಟಪದ ಮುಂದೆ ವಿಶಾಲ ನವರಂಗ. ಅದರ ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕಿದೆ. ಮಧ್ಯದ ನಾಲ್ಕು ಕಂಬಗಳು ಛತ್ತಿನಲ್ಲಿರುವ ಭುವನೇಶ್ವರಿಯಲ್ಲಿ ನಕ್ಷತ್ರಾಕಾರದ ಕಮಲದ ಅಲಂಕರಣ ಛತ್ತಿನ ಎರಡು ಚೌಕಗಳ ಎಂಟು ಮುಖದ ಪಟ್ಟಿಕೆಗಳ ಕೆಳಗಡೆ ಎಂಟು ದಿಕ್‌ಪಾಲಕರ ಚಿತ್ರಗಳಿವೆ. ಈ ನವರಂಗಕ್ಕೆ ತೆರೆದ ಕಕ್ಷಾಸನವಿದೆ. ಶೈಲಿಯಿಂದ ಅದು ಸುಮಾರು ಕ್ರಿ.ಶ.೧೧ನೇ ಶತಮಾನದ ಆದಿಭಾಗ.

ದ್ವಾರಪಟ್ಟಿ: ಸೇಡಂ ಗ್ರಾಮದ ಚಿಕ್ಕ ಅಗಸಿ ಹಾಗೂ ಅಗಸಿಹಳ್ಳಿ ದಂಡೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಮಾರುತಿ ಗುಡಿಯಿದೆ. ಅದರ ದ್ವಾರಪಟ್ಟಿಕೆಯ ತಲಾ ಒಂದು ಫಲಕದಲ್ಲಿ ಮೂರು ಶಾಖೆಗಳು ; ಅವು ಸರಳಪಟ್ಟಿಕೆ, ಉರುಳೆಯಾಕಾರ ಅರ್ಧಗಂಭ ಮತ್ತು ಪತ್ರಗಳಿವೆ. ಫಲಕದ ಕೆಳಭಾಗದಲ್ಲಿ ಆಳೆತ್ತರದದ್ವಾರ ಪಾಲಕರ ಉಬ್ಬು ಪತ್ರಗಳಿವೆ. ಲಲಾಟ ಸರಳವಾಗಿದ್ದು ಯಾವ ಚಿತ್ರಗಳಿರುವುದಿಲ್ಲ. ಅದರ ಕಪೋತದ ಕೆಳಗಡೆ ಒಂದೇ ಸಾಲಿನಲ್ಲಿ ಹಂಸಪಕ್ಷಿಗಳಿವೆ. ಮುಂಚಾಚಿದ ಕಪೋತದ ಮೇಲೆ ಒಂದೇ ಸಾಲಿನಲ್ಲಿ ಚೈತ್ಯ ನಮೂನೆಗಳಿವೆ. ಶೈಲಿಯಿಂದ ಇದು ಸುಮಾರು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೧ನೇ ಶತಮಾನದ್ದು.

ದೇಗುಲ: ಈ ಮೇಲೆ ತಿಳಿಸಿದ ಮಾಧವ ಗುಡಿ ಹತ್ತಿರ ದೇಗುಲ ಎಂಬ ಹೆಸರಿನ ಚಿಕ್ಕಗುಡಿಯಿದೆ. ಚೌಕಾಕಾರದ ಒಂದು ಗರ್ಭಗೃಹ ಹಾಗೂ ಮುಚ್ಚಿದ ಅಂತರಾಳವಿದೆ. ಅದು ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿದ್ದು ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯ ಶಿವಲಿಂಗವಿದ್ದು, ಅದರ ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರ ಸುಮಾರು ಕ್ರಿ.ಶ.೮-

೯ನೇ ಶತಮಾನದ ಶೈಲಿಯಲ್ಲಿದೆ. ದ್ವಾರಪಟ್ಟಿಕೆಯ ಫಲಕಗಳಲ್ಲಿ ಚತುರ್ಭುಜಧಾರಿ ಶೈವ ದ್ವಾರಪಾಲಕರಿರುವರು. ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಅಭಯ, ತ್ರಿಶೂಲ,ಢಮರು,ಮತ್ತು ಗದೆಗಳಿವೆ. ಫಲಕಗಳಲ್ಲಿ ಐದು ಶಾಖೆಗಳಿದ್ದು ಅವು ರತ್ನ ಲತಾಸುರುಳಿ ಅರ್ಧಗಂಭ ಸಿಂಹ, ಮತ್ತು ಸರಳ ಪಟ್ಟಿಕೆ, ದ್ವಾರಪಾಲಕನ ಬದಿಗೆ ಸೇವಕ ಸೇವಕಿಯರಿರುವರು. ಹೊಸ್ತಿಲಿಗೆ ಮಧ್ಯ ರತ್ನಪಟ್ಟಿ, ಲಲಾಟ ಮಧ್ಯ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿ. ಉತ್ತರಾಂಗದಲ್ಲಿ ಒಂದೇ ಸಾಲಿನಲ್ಲಿ ಐದು ರೇಖಾನಾಗರ ಶೈಲಿಯ ಶಿಖರ ಮಾದರಿಗಳು. ಅವುಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಸಿಂಹಗಳಿವೆ. ಅಂತರಾಳ ಗೋಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಗೂಡುಗಳು. ಅದರಲ್ಲಿ ಬೇರೆಡೆಯಿಂದ ತಂದು ಕೂಡಿಸಿದ ಶಿವಲಿಂಗದ ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರ ಮಾದರಿಯು ಸುಮಾರು ಕ್ರಿ.ಶ.೧೨ನೇ ಶತಮಾನದ್ದು. ಅಂತರಾಳ ದ್ವಾರಪಟ್ಟಿಯ ಫಲಕದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಶಾಖೆಗಳಿದ್ದು ಅವು ರತ್ನ, ಅರ್ಧಗಂಭ, ಲತಾಸುಳಿವುಗಳಿಂದ, ಸರಳವಾಗಿ ಅಲಂಕೃತವಾಗಿವೆ. ಉತ್ತರಾಂಗದಲ್ಲಿ ಮಕರ ತೋರಣವಿದ್ದು ಅದರಲ್ಲಿ ಮಧ್ಯನಟರಾಜ ಬದಿಗೆ ವಾದ್ಯ ಮೇಳವಿದೆ. ಅದು ಸುಮಾರು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೧ನೇ ಶತಮಾನ ಆದಿಭಾಗ.

೭) **ಗಣೇಶ ಗುಡಿ:** ಈ ಮೇಲಿನ ಗುಡಿ ಹತ್ತಿರ ಚಿಕ್ಕ ಗಣೇಶಗುಡಿಯಿದೆ. ಅದು ದಕ್ಷಿಣಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಏಕಕೂಟದಲ್ಲಿದ್ದು ಅದರ ಗರ್ಭಗೃಹ ಚೌಕಾಗಿದೆ. ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿ ಚತುರ್ಭುಜವಾಗಿ ಗಣೇಶನ ಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ದ್ವಾರ ಪಟ್ಟಿಯ ಫಲಕದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಶಾಖೆಗಳಿದ್ದು ಅವು ಸರಳ, ರತ್ನ, ಸರಳ ಮತ್ತು ಪತ್ರ ಅಲಂಕಾರವಿದೆ. ಅದು ಸುಮಾರು ಕ್ರಿ.ಶ.೧೧ನೇ ಶತಮಾನ ಆದಿಭಾಗ.

೮) **ಈಶ್ವರ ಗುಡಿ:** ಈಶ್ವರ ಗುಡಿಯು ಈ ಮೇಲಿನ ಗುಡಿ ಬದಿಗಿದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಒಂದು ಗರ್ಭಗೃಹ ಹಾಗೂ ಒಂದು ಅರ್ಧ ಮಂಟಪವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಶಿವಲಿಂಗವಿದ್ದು, ಅದರ ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರ ಈ ಮೇಲೆ ತಿಳಿಸಿದ ತ್ರಿಲಿಂಗ ದೇವಾಲಯದಂತಿದೆ. ಅದರ ಛತ್ತಿನ ಭುವನೇಶ್ವರಿಯಲ್ಲಿ ಕಮಲದ ಅಲಂಕರಣವಿದೆ. ದ್ವಾರಪಟ್ಟಿಯ ಫಲಕದಲ್ಲಿ ಮೂರು ಸರಳ ಶಾಖೆಗಳಿವೆ. ಕೆಳಗಡೆ ಪೂರ್ಣ ಕುಂಭವಿದೆ. ಲಲಾಟದಲ್ಲಿ ಗಣೇಶನ ಚಿತ್ರವಿದೆ. ಅದರ ಮುಂದೆ ಅರ್ಧ ಮಂಟಪವಿದ್ದು ಅದು ಸುಮಾರು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೧ನೇ ಶತಮಾನದ್ದಾಗಿದೆ.

ಹಂದರಕಿಯ ದೇವಾಲಯಗಳು

ಸೇಡಂನಗರದಿಂದ ಸುಮಾರು ೨೦ಕಿ.ಮಿ ಅಂತರದ ಹಂದರಕಿ ಗ್ರಾಮ ಅಗ್ನೇಯಕ್ಕೆ ಸುಮಾರು ಎಂಟು ದೇವಾಲಯಗಳಿದ್ದು ಅವುಗಳು ಲೋಕೇಶ್ವರ, ಆನೇಶ್ವರ, ಜೋತಿರ್ಲಿಂಗ, ಇತ್ಯಾದಿ ಅವುಗಳ ಅಧ್ಯಯನ ಈ ರೀತಿಯಿದೆ.

೧) **ಲೋಕೇಶ್ವರ :** ಲೋಕೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ಮುಖ ಮಾಡಿದ್ದು ಅದಕ್ಕೆ ಒಂದು ಗರ್ಭಗೃಹ, ಅರ್ಧ ಮಂಟಪ, ನವರಂಗ ಮತ್ತು ಮುಖ ಮಂಟಪ, ಎದುರಿಗೆ ನಂದಿ ಮಂಟಪವಿದೆ. ಆಯತಾಕಾರದ ಗರ್ಭಗೃಹ, ಒಂದೊಂದು ಗೋಡೆಯಲ್ಲಿ ಎರಡು ಅರ್ಧಗಂಭಗಳಿವೆ. ಮಧ್ಯ ಶಿವಲಿಂಗವಿದ್ದು ಅದರ ಶೈಲಿಯು ಸುಮಾರು ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೨ನೇ ಶತಮಾನದ್ದು. ಛತ್ತು ಅಷ್ಟಾಕೃತಿಯಲ್ಲಿದ್ದು ಅದರಲ್ಲಿ ಎರಡು ಸುತ್ತಿನ ಕಮಲವನ್ನು ಅಲಂಕೃತಗೊಳಿಸಲಾಗಿದೆ. ದ್ವಾರಪಟ್ಟಿಯ ಫಲಕದ ಮೂರು ಶಾಖೆಗಳಲ್ಲಿ ಲತಾ, ಸುರುಳಿ, ಅರ್ಧಗಂಬ ಮತ್ತು ನೃತ್ಯಭಂಗಿಯಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಗಣಗಳ ಚಿತ್ರಗಳಿವೆ. ಕೆಳಗಡೆ ದ್ವಾರಪಾಲಕರ ಚಿತ್ರಗಳಿರದೆ ಸರಳ ಪಟ್ಟಿಯಿದೆ. ಲಲಾಟ ಪಟ್ಟಿಕೆಯಲ್ಲೂ ಲತಾ ಸುರುಳಿ ಹರಿದಿದೆ. ಮೇಲೆ ಕಪೋತ, ಕಳಗಡೆ ಒಂದೇ ಸಾಲಿನಲ್ಲಿ ಹಂಸ ಪಕ್ಷಿಗಳಿವೆ. ಕಪೋತ ಪಟ್ಟಿಯಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಚೈತ್ಯ ನಮೂನೆಗಳಿದ್ದು ನಡುವಿನ ಎರಡು ಚೈತ್ಯಗಳ ಮೇಲೇ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿಯನ್ನು ಚಿತ್ರಿಸಿರುವುದು ವಿಶಿಷ್ಟವಾಗಿದೆ. ಹೊಸ್ತಿಲ ಅಂಚಿನಲ್ಲಿ ಆನೆಗಳು, ಹೊಸ್ತಿಲ ಮುಂದೆ ಚಂದ್ರಶಿಲೆಯಿದೆ.

ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮುಂದಿನ ಅರ್ಧಮಂಟಪದಲ್ಲಿ ಸು.ಕ್ರಿ.ಶ.೧೦ನೇ ಶತಮಾನದ ಎರಡು ಕಂಬಗಳಿವೆ. ಅರ್ಧಮಂಟಪದ ಮಧ್ಯಛತ್ತಿನ ಭುವನೇಶ್ವರಿಯಲ್ಲಿ ಕಮಲದ ಚಿತ್ರವಿದೆ. ನವರಂಗ ಭಾಗ ತದನಂತರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಜೋಡಿಸಲಾಗಿದೆ. ಮಧ್ಯದ ನಾಲ್ಕು ಕಂಬಗಳ ನೆಲಮಟ್ಟ ಎತ್ತರವಿದೆ. ಗೋಡೆಭಾಗ ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರವಾಗಿದ್ದು, ಎರಡೂ ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಆಯತಾಕಾರದ ಜಾಲಂದ್ರಗಳಿವೆ. ನವರಂಗದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಸುತ್ತಿನ ಗೋಲಾಕಾರ ಕಮಲದಿಂದ ಅಲಂಕರಣವಾಗಿದೆ. ನವರಂಗ ಮುಂದಿನ ಮುಖಮಂಟಪವು ಸು.ಕ್ರಿ.ಶ ೧೫ನೇ ಶತಮನದಲ್ಲಿ ಜಿರ್ಣೋದ್ಧಾರವಾಗಿದ್ದು, ಆ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ನವರಂಗ ದ್ವಾರ ಬದಿಗಳಲ್ಲಿ ನಿಲ್ಲಿಸಿದ ಮನುಷ್ಯನಷ್ಟು ಎತ್ತರದ ಶೈವ ದ್ವಾರಪಾಲಕರಿರುವರು. ನವರಂಗದ ದ್ವಾರ ಪಟ್ಟಿಯು ಈ ಕಾಲದ್ದಾಗಿದೆ. ಚತುರ್ಭುಜಧಾರಿಗಳಾದ ದ್ವಾರಪಾಲಕರ ಕೈಗಳಲ್ಲಿ (ಬಲಗಡೆ) ಅಭಯ, ತ್ರಿಶೂಲ, ನಾಗ ಮತ್ತು ಗದೆಗಳಿವೆ. ಈ ದ್ವಾರಪಾಲಕರು ಕಿರೀಟ ಮುಕುಟ, ಕೊರಳಹಾರ, ಕುಂಡಲ, ಸೊಂಟಕ್ಕೆ ಹಗ್ಗ, ಪಟ್ಟಿ

ಇತ್ಯಾದಿ ವಸ್ತ್ರಾಭರಣಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿರುವರು. ಇವರ ಕಾಲುಗಳು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ನಿಂತಿವೆ. ಎದುರಿಗೆ ನಂದಿಯನ್ನು ಕೂಡಿಸಿದ ತೆರೆದ ನಾಲ್ಕು ಕಂಬಗಳ ಮಂಟಪ. ನಂದಿಯು ಈ ದೇವಾಲಯದ ಎದುರಿಗೆ ಮುಖಮಾಡಿ ಕುಳಿತಿದೆ. ನಂದಿ ಕೊರಳಲ್ಲಿ ಹಾಕಿದ ಸರಗೆಜ್ಜೆಗಳು ತ್ರಿಕೋಣ ಆಕಾರದಂತಿವೆ. ಮುಖಮಂಟಪಕ್ಕೆ ಪ್ರವೇಶ ಎರಡು ಬದಿಗಳಲ್ಲಿದೆ.

ಎತ್ತರವಾದ ಅಧಿಷ್ಠಾನದಲ್ಲಿ ಜಗತಿ, ತ್ರಿಪಟ್ಟ ಕುಮುದ ಮತ್ತು ಕಂಠ, ಕಂಪ ಭಾಗಗಳಿವೆ. ಕಪೋತದಲ್ಲಿ ಸಾಲಾಗಿ ಚೈತ್ಯ ಮಾದರಿಗಳಿವೆ. ಈ ಅಧಿಷ್ಠಾನ ಸುಮಾರು ಒಂದು ಮೀಟರ್ ಎತ್ತರವಿದೆ.

ಭಿತ್ತಿ: ಈ ದೇವಾಲಯ ಹೊರಗೋಡೆ (ಭಿತ್ತಿ)ಯಲ್ಲಿ ಸರಳ ಅರ್ಧಗಂಬಗಳ ಸಾಲಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿರುವ ಲಿಂಗಕ್ಕೆ ಅಭಿಷೇಕ ಮಾಡಿದ ನೀರು ಹೊರಹೋಗಲು ಒಂದು ಪ್ರನಾಳಿಕೆಯನ್ನು ಅಧಿಷ್ಠಾನದ ಮೇಲೆ ಕೂಡಿಸಿದ್ದು ಅದು ಉತ್ತರಕ್ಕೆ ಮುಖಮಾಡಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹ ಹೊರಗೋಡೆಯು ತ್ರಿರಥದಲ್ಲಿದ್ದು, ಮಧ್ಯ ಮೂರು ಮುಖಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡು ಅರ್ಧಗಂಬಗಳ ಮೇಲೆ ಭದ್ರಭಾಗವಿದೆ. ನವರಂಗ ಭಿತ್ತಿಯ ಮಧ್ಯ ಅಯತಾಕಾರ ಜಾಲಂದ್ರಗಳನ್ನು ಅರ್ಧಗಂಬದ ಮೇಲಿಟ್ಟು ಕೂಡಿಸಲಾಗಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮೇಲೆ ಇತ್ತಿಚೆಗೆ ಬಹುಸುಂದರವಾದ ದ್ರಾವಿಡ ಮಾದರಿಯ ಶಿಖರವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿದೆ. ಗಾರೆ ಇಟ್ಟಿಗೆಯಿಂದ ಈ ಶಿಖರವನ್ನು ನಿರ್ಮಿಸಲಾಗಿದೆ.

ಈ ದೇವಾಲಯ ಅಧಿಷ್ಠಾನ, ಗರ್ಭಗೃಹ, ಅರ್ಧಮಂಟಪ, ನಂದಿಮಂಟಪ, ಮೂಲಕಟ್ಟಡ (ಸು.ಕ್ರಿ.ಶ.೯ನೇ ಶತಮಾನ) ನವರಂಗದ ಕಂಬಗಳು, ಗೋಡೆದ್ವಾರ, ತದನಂತರ ಕಾಲದಲ್ಲಿ ಬದಲಾವಣೆಯಾಗಿವೆ (ಸು.ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೧ ರಿಂದ ೧೫ನೇ ಶತಮಾನ).

೨) **ಆನೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ:** ಹಂದರಕಿ ಗ್ರಾಮದ ಈ ಮೇಲಿನ ಲೋಕೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ಪಕ್ಕದಲ್ಲಿ ಪಶ್ಚಿಮಾಭಿಮುಖವಾಗಿ ಆನೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯವಿದ್ದು ಆ ದೇವಾಲಯದ ತಳಪಾಯದಲ್ಲಿ ಗರ್ಭಗೃಹ, ತೆರೆದ ಅಂತರಾಳ ಮತ್ತು ನವರಂಗಗಳಿವೆ ಇದಕ್ಕೆ ಹೊಂದಿ ಉತ್ತರ ದಕ್ಷಿಣಾಭಿಮುಖಮಾಡಿದ ಇನ್ನೆರಡು ಗರ್ಭಗೃಹಗಳು ತಲಾ ಒಂದು ಅರ್ಧಮಟಪ, ಹಾಗೂ ಅದರ ಮುಂದೆ ವಿಶಾಲವಾದ ತೆರೆದ ಸಭಾಮಂಟಪ ಇವೆ. ಈ ದೇವಾಲಯ ಸುತ್ತಲೂ ಹೊರಗಡೆ ಪ್ರದಕ್ಷಿಣಾ ಪಥವಿದೆ. (ಚಿತ್ರ ನಂ.೩)

ಚಿತ್ರ ೩. ಮಂಚಬಂಧವುಳ್ಳ ಉಪಪೀಠ, ಲೋಕೇಶ್ವರ ಗುಡಿ ಹಂದರಕಿ,

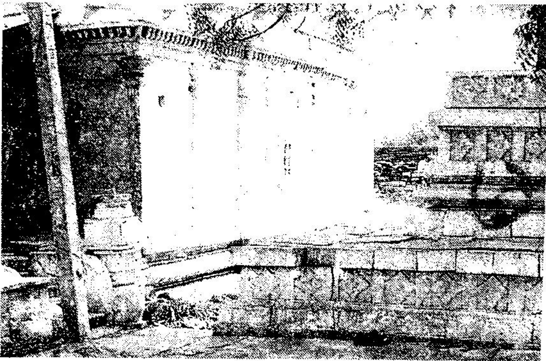
ಗರ್ಭಗೃಹದ ಮಧ್ಯ ಸು.ಕ್ರಿ.ಶ.೧೨ನೇ ಶತಮಾನ ಶೈಲಿಯ ಶಿವಲಿಂಗವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದ ತಳಪಾಯ ತ್ರಿರಥದಲ್ಲಿದೆ. ದ್ವಾರಪಟ್ಟಿಯವು ತಲಾ ಒಂದರ ಫಲಕಗಳಲ್ಲಿ ಆರು ಶಾಖೆಗಳಾದ ಲತಾಸುಳಿ, ಕುಬ್ಜರು ಒಬ್ಬರ ಮೇಲೆ ಒಬ್ಬರು, ಸ್ವಲ್ಪಜಾಗ ಬಿಟ್ಟು ಉದ್ದವಾಗಿ ಅರ್ಧಗಂಬ, ರತ್ನಗಳು, ಹಂಸಪಕ್ಷಿಗಳ ಸಾಲು ಮತ್ತು ಪತ್ರಗಳಿವೆ. ಕೆಳಗಡೆ ಚತುರ್ಭುಜಧಾರಿ ಶೈವ ದ್ವಾರಪಾಲಕರಿದ್ದು, ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಗದೆ, ನಾಗ, ತ್ರಿಶೂಲ ಮತ್ತು ಅಭಯಮುದ್ರೆ ಇವೆ. ಲಲಾಟದಲ್ಲಿ ಮದ್ಯ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿ, ಬದಿಗಳಲ್ಲಿ ಲತಾಸರುಳಿ ಹಾಗೂ ಹಂಸಪಕ್ಷಿಗಳ ಸಾಲುಗಳು ಹರಿದಿವೆ. ಅದರ ಮೇಲೆ ಕಪೋತದ ಮೇಲೆ ಐದು ರೇಖಾನಾಗರ ಶೈಲಿಯ ಶಿಖರ ಮಾದರಿಗಳಿವೆ. ಹೊಸ್ತಿಲ ಬದಿಗಳಲ್ಲಿ ಆನೆಗಳು ಹಾಗೂ ಮುಂದೆ ಚಂದ್ರಶಿಲೆಯಿವೆ. ತೆರೆದ ಅಂತರಾಳದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಸಾಲಿನಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಕಂಬಗಳಿವೆ. ಮುಂದಿನ ಸಾಲಿನ ಎರಡು ಕಂಬಗಳ ಕಾಂಡ ಭಾಗ ಉರುಳೆಯಾಕಾರವಿದ್ದು ವಿವಿಧ ಉಂಗುರಾಕಾರದ ಪಟ್ಟಿಕೆಗಳಿವೆ. ಎರಡನೇ ಸಾಲಿನ ಕಂಬಗಳಲ್ಲಿ ಕಾಂಡ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ಚಿತ್ರವುಳ್ಳ ಎರಡು ಚೌಕ ಮುಖಗಳಿವೆ. ಒಂದರ ಕಂಬದಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ ೧)ನೃತ್ಯ ಗಣೇಶ, ವಾದ್ಯಮೇಳ. ೨)ಶಿವ-ಪಾರ್ವತಿ, ಅವರ ಬದಿಗಳಲ್ಲಿ ದೇವ-ದೇವತೆಯರು, ಶಿವನ ಪೀಠದ ಕೆಳಗಡೆ ನಂದಿ, ೩) ನಟರಾಜ-ಬದಿಯಲ್ಲಿ ವಾದ್ಯಮೇಳ ಮತ್ತು ೪) ನರಸಿಂಹ ಹಿರಣ್ಯ ಕಶ್ಯಪುವನ್ನು ತೊಡೆಯ ಮೇಲೆ ಹಾಕಿಕೊಂಡು ಹೊಟ್ಟೆ ಬಗೆಯುತ್ತಿರುವ ದೃಶ್ಯಗಳು ನಾಲ್ಕು ಮುಖಗಳಲ್ಲಿವೆ. ಇನ್ನೊಂದರ ಕಂಬದ ನಾಲ್ಕು ಮುಖಗಳಲ್ಲಿ ಕ್ರಮವಾಗಿ ೧) ನಂದಿಯ ಮೇಲೆ ಸವಾರಿಮಾಡುವ ಶಿವ, ಆತನ ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಅಭಯ (ಹಸ್ತ), ನಾಗ, ತ್ರಿಶೂಲ, ಮತ್ತು ಕೊನೆಯ ಕೈಯನ್ನು

ಮಂಡಿಯ ಮೇಲಿಟ್ಟಿರುವನು. ಆತನ ಎದುರಿಗೆ (ಎಡಗಡೆ) ಭಕ್ತ, ಬಲಗಡೆ ಚೌರಿ ಹಿಡಿದು ನಿಂತ ಸೇವಕಿ, ೨) ಶಿವ-ಅರ್ಜುನರ ಹೊಡೆದಾಟದ ಕಿರಾತಾರ್ಜುನೀಯ ದೃಶ್ಯ, ಶಿವ ಬೇಡನ ವೇಶದಲ್ಲಿ, ೩) ಶಿವ-ಪಾರ್ವತಿ ಬದಿಗೆ ಬಿಲ್ಲು ಹಿಡಿದು ನಿಂತ ಭಕ್ತ ಅರ್ಜುನ, ಶಿವಲಿಂಗ ಬದಿಗೆ ಹಂದಿ ಬೇಟೆ ಆಡುವ ವೇಷದಲ್ಲಿ ಶಿವ-ಪಾರ್ವತಿ ಮತ್ತು ಇನ್ನೊಬ್ಬರು. ೪) ಗಜಮರ್ದನ-ಸುರನ ಮೇಲೆ ನಿಂತ ನೃತ್ಯಗಳ ಚಿತ್ರಗಳಿವೆ. (ಚಿತ್ರ ನಂ ೪)

ಈ ಅಂತರಾಳ ಮುಂದೆ ಬದಿಗಳಲ್ಲಿ (ತಲಾ ಒಂದು ಕಡೆ) ಚಿಕ್ಕ ಗರ್ಭಗೃಹ ಮತ್ತು ಅರ್ಧ ಮಂಟಪಗಳನ್ನು ಜೋಡಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಗರ್ಭಗೃಹ ದ್ವಾರಪಟ್ಟಿಗಳಲ್ಲಿ ಸರಳ ಎರಡು ಶಾಖೆಗಳು, ಲಲಾಟದಲ್ಲಿ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿ ಇರುವಳು.

ಈ ಮೂರು ಗರ್ಭಗೃಹಗಳಿಗೆ ಅಂತರಾಳ, ಎಡಗಡೆಯ ಕಂಬದ ಚೌಕಪಟ್ಟಿಕೆಯಲ್ಲಿ ಗಜಗಳಿದ್ದು ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಚೈತ್ಯ ಅಲಂಕಾರವಿದೆ. ಈ ಕಂಬಗಳಿಗೆ ಪೀಠಗಳಿವೆ.

ಅಂತರಾಳ ದ್ವಾರ ಪಟ್ಟಿಯ ತಲಾ ಒಂದು ಫಲಕದಲ್ಲಿ ಚತುರ್ಭುಜಧಾರಿ ಶೈವ ದ್ವಾರಪಾಲಕರಿರುವರು. ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಕಮಲ, ಡಮರು, ತ್ರಿಶೂಲ ಮತ್ತು ಗದೆ. ಬದಿಗಳಲ್ಲಿ ಚೌರಿಹಿಡಿದ ಸೇವಕಿ ಇರುವಳು. ಮೂರು ಶಾಖೆಗಳಿದ್ದು ಅವು ಎರಡು ಸರಳ ಪಟ್ಟಿಗಳು ಮತ್ತು ಒಂದು ಅರ್ಧಗಂಬ. ಈ ಪಟ್ಟಿಕೆಗಳ ಬದಿಗಳಲ್ಲಿ ಜಾಲಂಧ್ರಗಳು. ಲತಾ ಸುರುಳಿಯಿಂದ ಅಲಂಕೃತಗೊಂಡಿದೆ. ಅಂತರಾಳ ಬದಿಗೋಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಗೂಡುಗಳಿದ್ದು, ಒಂದರಲ್ಲಿ ಮಾತ್ರ ಗಣೇಶ ಶಿಲ್ಪ ಉಳಿದಿದೆ. ಈ ಗೂಡುಗಳಿಗೆ ಶಿಖರ ಮಾದರಿಗಳಿವೆ. ಅಂತರಾಳ ದ್ವಾರದ ಉತ್ತರಾಂಗದಲ್ಲಿ ಎರಡು ಅರ್ಧಗಂಬಗಳ ಮಧ್ಯ ನಟರಾಜ ಮತ್ತು ಕಂಬ ಬದಿಗಳಲ್ಲಿ ಭಕ್ತರು ಮತ್ತು ಚೌರಿಬೀಸುವ ಸೇವಕರು. ಈ ದೃಶ್ಯ ಎರಡು ಮಕರಗಳ ಮಧ್ಯದಲ್ಲಿವೆ. ಮಕರಗಳ ಬದಿಗಳಲ್ಲಿ ನವಿಲುಗಳಿವೆ.

ಚಿತ್ರ ೪. ಕಥಾನಕ ಶಿಲ್ಪವುಳ್ಳ ಕಂಬಗಳು, ಆನೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ, ಹಂದರಕಿ

ಎಂಟು ಕಂಬಗಳುಳ್ಳ ತೆರೆದ ನವರಂಗದ ಸುತ್ತಲೂ ಕಕ್ಷಾಸನವಿದೆ ಅದಕ್ಕೆ ದಕ್ಷಿಣ ಮತ್ತು ಪಶ್ಚಿಮ ಕಡೆಗಳಿಂದ ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರಗಳಿವೆ. ವಿಶಾಲ ಭುವನೇಶ್ವರಿಯಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಸುತ್ತಿನ ಗೋಲಾಕಾರದ ಕಮಲ. ಅದರ ಮಧ್ಯ ಇಳಿಬಿಟ್ಟ ಪದ್ಮ ಅದಕ್ಕೆ ಸುತ್ತ ಲತಾಸುರುಳಿಯ ಅಲಂಕಾರ. ಈ ಭುವನೇಶ್ವರಿ ನಾಲ್ಕು ಮೂಲೆಗಳಲ್ಲಿ ಕೀರ್ತಿಮುಖ. ಎಂಟು ಕಂಬಗಳಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಕಂಬಗಳು ಬೇರೆ ಮಾದರಿಯಲ್ಲಿವೆ. ಕಕ್ಷಾಸನ ಫಲಕಗಳ ಹಿಂದಿನ ಬದಿಯ ಕೆಳಗಡೆ ಪಟ್ಟಿಕೆಯಲ್ಲಿ ರತ್ನ ಸಾಲು, ನಿಂತ ಆನೆ, ಕಮಲ, ಮೀನು ಮುಂತಾದ ಚಿತ್ರಗಳಿವೆ. ಈ ದೇವಾಲಯವು ಎತ್ತರದ ಉಪಜಗತಿಯ ಮೇಲೆ ಕಟ್ಟಲಾಗಿದೆ. ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರ ಈ ಉಪಜಗತಿ ಉತ್ತರ ಕಡೆಯಿಂದ ಇದೆ. ಸುತ್ತಲೂ ರತ್ನ ಪಟ್ಟಸಾಲಿದೆ.

ಈ ದೇವಾಲಯ ಸುತ್ತಲೂ ಹೊರಗಡೆ ಪ್ರದಕ್ಷಿಣಾ ಪಥವಿರುವುದು. ಪಶ್ಚಿಮದ ಮುಖ್ಯ ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರಕ್ಕೆ ಹೊಂದಿ ಅಧಿಷ್ಠಾನದಲ್ಲೂ ಪ್ರವೇಶದ್ವಾರವಿದೆ. ಅಲ್ಲಿಯೂ ಮೆಟ್ಟಲುಗಳಿದ್ದು ಬದಿಗಳಲ್ಲಿ ಕೈಪಿಡಿಗಳಿವೆ. ಅಧಿಷ್ಠಾನವು ಈ ಮೇಲೆ ವರ್ಣಿಸಿದ ಲೋಕೇಶ್ವರದಂತಿದೆ. ಅಂದರೆ ಜಗತಿ, ಉಪಾನ, ಕಂಪ, ಕಂಠ, ಕಂಪ, ತ್ರಿಪಟ್ಟ ಕುಮುದ ಮತ್ತು ಕಪೋತಗಳಿವೆ. ಅಧಿಷ್ಠಾನದ ಮೇಲಿನ ಕಪೋತದಲ್ಲಿ ಚೈತ್ಯ ನಮೂನೆಗಳ ಸಾಲಿದೆ. ಇದಕ್ಕೆ ಉಪಜಗತಿಯಿದೆ. ಬಿತ್ತಿ ಭಾಗ ಇತ್ತೀಚೆಗೆ ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರಗೊಂಡಿದೆ. ಅದರ ತಳಪಾಯವು ತ್ರಿರಥ ಮಾದರಿಯಲ್ಲಿರುವುದು (ಗರ್ಭಗೃಹಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ). ಶಿಖರ ಭಾಗವು ಸಂಪೂರ್ಣ ಜೀರ್ಣೋದ್ಧಾರವಾಗಿದೆ.

೩) ಜೋತಿರ್ಲಿಂಗ : ಈ ಮೇಲೆ ತಿಳಿಸಿದ ಲೋಕೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ಬಲಬದಿಗೆ ಶಿಥಿಲಗೊಂಡಿದೆ. (ಚಿತ್ರ ನಂ.5) ತಳಪಾಯ ಉಳಿದುಕೊಂಡಿದ್ದು ಅದನ್ನು ಜೋತಿರ್ಲಿಂಗ ಗುಡಿ ಎನ್ನುವರು. ಅದರ ತಳಪಾಯ ಹಾಗೂ ದ್ವಾರ ಭಾಗಗಳು ಉಳಿದುಕೊಂಡಿವೆ. ಈ ದೇವಾಲಯಕ್ಕೆ ಚೌಕಾದ ಗರ್ಭಗೃಹ ಮತ್ತು ಅರ್ಧಮಂಟಪ ಹೋದಿದೆ. ತಳಪಾಯದ ಮೂರು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ತಲಾ ಒಂದರಂತೆ ತ್ರಿರಥ ಭಾಗಗಳಿದ್ದು

ಚಿತ್ರ ೫. ಅಧಿಷ್ಠಾನ, ಜ್ಯೋತಿರ್ಲಿಂಗ ಗುಡಿ, ಹಂದರಕಿ.

ಒಂದೊಂದರ ಮಧ್ಯದ ಭದ್ರಭಾಗವನ್ನು ಕಡಿಮೆ ಆಳದಲ್ಲಿ ಸೀಳಿದಂತೆ ರಚಿಸಲಾಗಿದೆ. ಆದರೆ ಉತ್ತರ ಕಡೆಗೆ ಸೀಳಿದ ಭಾಗದಲ್ಲಿ ನಳವನ್ನು ಕೂಡಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ರೀತಿಯ ರಚನೆಯನ್ನು ಗರ್ಭಗೃಹ ಭಾಗಕ್ಕೆ ಮಾತ್ರ ಸೀಮಿತಗೊಂಡಿದೆ. ಅಲ್ಲಿ ಕ್ರಿ.ಶ. 12ನೇ ಶತಮಾನದ ಎರಡು ಶಿವಲಿಂಗಗಳನ್ನು ಪೀಠಗಳ ಮೇಲೆ ಕೂಡಿಸಲಾಗಿದೆ. ಹಾಗೂ ಸು.ಕ್ರಿ.ಶ ೧೦ನೇ ಶತಮಾನ ಶೈಲಿಯ ಚೌಕಾಕಾರದ ಒಂದು ಲಿಂಗಪೀಠವು ಅದರ ಮಧ್ಯವಿದೆ. ಅದರ ಲಿಂಗವು ಸ್ಥಾನಪಲ್ಲಟವಾಗಿದೆ. ದ್ವಾರದಲ್ಲಿ ಮೂರು ಶಾಖೆಗಳಿದ್ದು ಅದರಲ್ಲಿ ಲತಾಸುರುಳಿ, ಅರ್ಧಗಂಬ, ವಾದ್ಯ ಮಾಡುವ ಐದು ಹುಡುಗರು(?) ಒಬ್ಬರ ಮೇಲೆ ಮತ್ತೊಬ್ಬರಂತೆ ಸ್ವಲ್ಪ ಜಾಗಬಿಟ್ಟು (ಒಂದೇ ಸಾಲಿನಲ್ಲಿ) ಈ ಮೇಲೆ ತಿಳಿಸಿದ ದೇವಾಲಯಗಳ ದ್ವಾರದಲ್ಲಿರುವಂತೆ ಚಿತ್ರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಮಂಗಳ ಫಲಕದಲ್ಲೂ ಈ ಶಾಖೆಗಳು ಅಡ್ಡವಾಗಿ ಹರಿದಿವೆ. ಕೆಳಗಡೆ ಚತುರ್ಭುಜಧಾರಿ ಶೈವ ದ್ವಾರಪಾಲಕರಿರುವರು. ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಅಭಯ, ನಾಗ, ತ್ರಿಶೂಲ ಮತ್ತು ಗದೆಗಳಿವೆ. ಆಯತಾಕಾರದ ತೆರೆದ ಅರ್ಧಮಂಟಪದ ಮುಂದೆ ಎರಡು ಕಂಬಗಳಿದ್ದು, ಅವುಗಳ ಕಾಂಡಭಾಗ ದುಂಡಾಗಿವೆ. ಆದರ ಮುಂದೆ ಪ್ರವೇಶಕ್ಕೆ ಮೆಟ್ಟಿಲುಗಳಿವೆ. ಅಧಿಷ್ಠಾನದಲ್ಲಿ ಉಪಾನ, ಜಗತಿ, ಕಂಪ, ಕಂಠ, ಕಂಪ, ತ್ರಿಪಟ್ಟಿಕುಮುದ ಹಾಗೂ ಕಪೋತಗಳಿದ್ದು ಮೇಲಿನ ತರದ(ಕಪೋತ)ಸುತ್ತಲೂ ಚೈತ್ಯ ನಮೂನೆಗಳಿವೆ. ಇಲ್ಲಿಯ ಎರಡು ಲಿಂಗಗಳನ್ನು ತದನಂತರ ಕೂಡಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ದೇವಾಲಯ ಹಿಂಬದಿಯಲ್ಲಿ ಬಲಗಡೆಗೆ ಒಂದು ಮೆಟ್ಟಿಲುಳ್ಳ ಬಾವಿ ಹಾಗೂ ಎಡಗಡೆಗೆ ಒಂದು ಚಿಕ್ಕ ಗುಡಿಯಿದೆ. ಈ ಗುಡಿಯು ಒಂದು ಚೌಕಾಕಾರದ ಗರ್ಭಗೃಹವನ್ನು ಒಳಗೊಂಡಿದೆ.

೪) **ಈಶ್ವರ ಗುಡಿ:** ಈ ಮೇಲಿನ ಜೋತಿರ್ಲಿಂಗ ಗುಡಿ ಎದುರಿಗೆ ಈಶ್ವರ ಗುಡಿಯಿದ್ದು, ಅದು ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖವಾಗಿದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಗರ್ಭಗೃಹ ತೆರೆದ ಅರ್ಧ ಮಂಟಪ ಮತ್ತು ಮುಖ ಮಂಟಪಗಳಿವೆ. ತಳಪಾಯವು ಈ ಮೇಲಿನ ಜೊತಿರ್ಲಿಂಗದಂತೆ ತ್ರಿರಥದಲ್ಲಿದ್ದು ಅದು ಗರ್ಭಗೃಹ ಮತ್ತು ಅರ್ಧ ಮಂಟಪಗಳಿಗೆ ಸೀಮಿತವಾಗಿದೆ. ಚೌಕಾದ ಗರ್ಭಗೃಹ ಮಧ್ಯ ಒಂದು ಶಿವಲಿಂಗವಿದೆ (ಕ್ರಿ.ಶ.೧೨ನೇ ಶತಮಾನ). ಗರ್ಭಗೃಹದ ದ್ವಾರಕ್ಕೆ ಐದು ಶಾಖೆಗಳಿದ್ದು ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಲತಾಸುರುಳಿ, ರತ್ನಪಟ್ಟಿ, ಅರ್ಧಗಂಭ, ನಿಂತು ವಾದ್ಯ ಮಾಡುವ ಐದು ಹುಡುಗರು ಮತ್ತು ಪತ್ರಗಳಿವೆ. ಮಕರಗಳಫಲಕದಲ್ಲೂ ಲತಾ, ರತ್ನಶಾಖೆಗಳು ಹರಿದಿವೆ. ಈ ಫಲಕದ ಮೇಲೆ ಮತ್ತು ಅದರ ಮುನ್ಚಾಚಿದ ಕಪೋತದ ಕೆಳಗಡೆ ಒಂದೇ ಸಾಲಿನಲ್ಲಿ ಹಂಸಪಕ್ಷಿಗಳಿವೆ. ಕಪೋತದಲ್ಲಿ ನಾಲ್ಕು ಚೈತ್ಯ ಮಾದರಿಗಳನ್ನು ಅಲಂಕರಿಸಲಾಗಿದೆ. ಉತ್ತರಾಂಗದಲ್ಲಿ ವಿಮಾನ ಮಾದರಿಗಳಿವೆ. ಬಾಗಿಲ ಫಲಕ ಕೆಳಗಡೆ ಚತುರ್ಭುಜಧಾರಿ ಶೈವ ದ್ವಾರಪಾಲಕರಿರುವರು. ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಅಭಯ, ತ್ರಿಶೂಲ, ನಾಗ ಮತ್ತು ಗದೆಗಳಿವೆ. ಭುಜಂಗ(ಹೊಸ್ತಿಲ)ದ ಅಂಚಿನಲ್ಲಿ ನಿಂತ ಆನೆಗಳಿವೆ.

ತೆರೆದ ಅರ್ಧಮಂಟಪ ಬದಿಯ ಗೋಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಎರಡು ಗೂಡುಗಳಿದ್ದು, ಎಡಗಡೆಯ ಗೂಡು ಹಾಳಾಗಿದೆ. ಮುಂದೆ ಸಂಪೂರ್ಣ ತೆರೆದ ಚೌಕಾಕಾರದ ಮಂಟಪವಿದ್ದು ಅದರ ತಳಪಾಯವು ದ್ವಿರಥದಲ್ಲಿದೆ.

ನಂದಿ ಮಂಟಪಗಳು: ಎರಡು ಪ್ರತ್ಯೇಕ ನಂದಿ ಮಂಟಪಗಳು ಈ ಮೇಲಿನ ಗುಡಿಯ ದಕ್ಷಿಣಕ್ಕೆ, ಈ ದೇವಾಲಯಗಳ ಸಂಕೀರ್ಣದ ಮುಖ್ಯ ದ್ವಾರದಪೂರ್ವಕ್ಕೆ ಹಾಗೂ ಲೋಕೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕಿದ್ದು ಅವು ಲೋಕೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಕಡೆ ಮುಖ ಮಾಡಿವೆ. ಎತ್ತರದ ತೆರೆದ ಚೌಕಾದ ಮಂಟಪಗಳು ಮಂಚಬಂದದಲ್ಲಿದ್ದು ಮಧ್ಯೆ ನಂದಿವಿಗ್ರಹಗಳನ್ನು ಕೂಡಿಸಲಾಗಿದೆ. ಕೊರಳಲ್ಲಿ ತ್ರಿಕೋನಾಕಾರಾದ ಗೆಜ್ಜೆಸರಗಳನ್ನು ಧರಿಸಲಾಗಿದೆ.

೫) ಕಾಳಿ ಗುಡಿ: ಈ ಮೇಲಿನ ಆನೇಶ್ವರ ಗುಡಿ ಎದುರುಗಡೆ ಸಾಲಾಗಿ ಮೂರು ಪೂರ್ವಾಭಿಮುಖ ಮಾಡಿದ ಚಿಕ್ಕ ಗುಡಿಗಳಿದ್ದು, ಅದರಲ್ಲಿ ಕೊನೆಯದು ಕಾಳಿ ಗುಡಿಯಾಗಿದೆ. ಈ ಕಾಳಿ ಗುಡಿಯ ತಳಪಾಯದಲ್ಲಿ ಗರ್ಭಗೃಹ ಮತ್ತು ತೆರೆದ ಅರ್ಧಮಂಟಪ ಅಂಚು ತ್ರಿರಥದಲ್ಲಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹ ಚೌಕಾಗಿದ್ದು ಅದರ ಮಧ್ಯ ದೀರ್ಘಚತುಸ್ರಾಕಾರದ ಸಪ್ತಾಶ್ವಗಳ ಸೂರ್ಯಪೀಠವಿದೆ. ಹಾಗೂ ಇತ್ತೀಚಿನ ಕಾಲದ ಕಾಳಿಕಾಮೂರ್ತಿ ಮತ್ತು ಕ್ರಿ.ಶ. 12ನೇ ಶತಮಾನದ ಒಂದು ಶಿವಲಿಂಗ ಇವೆ. ದ್ವಾರಕ್ಕೆ ನಾಲ್ಕು ಶಾಖೆಗಳಿದ್ದು, ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಲತಾಬಳ್ಳಿ, ಅರ್ಧಗಂಬ (ಉರುಳೆಯಾಕಾರದಾಗಿದ್ದು ಮಧ್ಯ ಮಧ್ಯ ಗಣ್ಣುಗಳಿವೆ). ಐದು ವಾದ್ಯ ಮಾಡುವ ನಿಂತಭಂಗಿಯ ಹುಡುಗರಿದ್ದು, ಎಡಗಡೆಯ ಫಲಕದಲ್ಲಿ ಒಂದು ಗಣೇಶನನ್ನು (ಗಣ) ಉಳಿದ ನಾಲ್ವರು ವಾದ್ಯ ಮತ್ತು ನೃತ್ಯ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿರುವರು. ಅವರು ಕುಬ್ಜಗಣಗಳಿರಬೇಕು. ಮಂಗಳ ಫಲಕದಲ್ಲೂ ಲತಾಬಳ್ಳಿ ಹರಿದಿವೆ. ಮಧ್ಯ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿ ಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಮುಂದೆ ಚಾಚಿನ ಕಪೋತದ ಮೇಲೆ ಪತ್ರವುಳ್ಳ ಉತ್ತರಾಂಗವಿದೆ. ತೆರೆದ ಅರ್ಧಮಂಟಪದಲ್ಲಿ ಎರಡು (ನೀಳವಾದ)ಕಂಬಗಳು ಗೋಡೆಗಳ ಅಂಚಿನಲ್ಲಿವೆ. ಅಧಿಷ್ಠಾನವು ಸರಳವಾಗಿದ್ದು. ಅದರಲ್ಲಿ ಮೂರು ತರಗಳಿವೆ, ಸರಳ ಭಿತ್ತಿಯಲ್ಲಿ ತ್ರಿರಥ ಮಾದರಿಯಿದೆ. ಶಿಖರವು ಕದಂಬ ನಾಗರ ಮಾದರಿಯಲ್ಲಿದೆ.

೬) ವಿಷ್ಣು ಗುಡಿ: ಈ ಮೇಲಿನ ಕಾಳಿಗುಡಿ ಬಲಕ್ಕೆ ವಿಷ್ಣುಗುಡಿಯಿದೆ. ತಳಪಾಯದಲ್ಲಿ ಗರ್ಭಗೃಹ ಮತ್ತು ಅರ್ಧ ಮಂಟಪವಿದೆ. ಚೌಕಾದ ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ವಿಷ್ಣುವಿಗ್ರಹವಿದ್ದು ಸಮಭಂಗದಲ್ಲಿರುವ ಆತನ ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಅಭಯ ಮುದ್ರೆ, ಶಂಖ, ಚಕ್ರ ಮತ್ತು ಗದೆಗಳಿವೆ. ಕೆಳಗಡೆ ಬದಿಗಳಲ್ಲಿ ಗರುಡ ಮತ್ತು ಶ್ರೀ ದೇವಿ-ಭೂದೇವಿಯರಿದ್ದಾರೆ. ದ್ವಾರಕ್ಕೆ ಮೂರು ಸರಳ ಶಾಖೆಗಳಿವೆ. ಲಲಾಟದಲ್ಲಿ ಗಜಲಕ್ಷ್ಮಿಯನ್ನು ಚಿತ್ರಿಸಲಾಗಿದೆ ಕಪೋತ ಸರಳವಾಗಿದೆ. ಅರ್ಧಮಂಟಪ ತೆರೆದಿದೆ. ಅಧಿಷ್ಠಾನದಲ್ಲಿ ಸರಳ ಮೂರು ತರಗಳು ಮತ್ತು ಭಿತ್ತಿಯು ಸರಳವಾಗಿದೆ.

ಈ ಮೇಲಿನ ವಿಷ್ಣುಗುಡಿ ಬದಿಗೆ ಒಂದು ಚಿಕ್ಕ ಗುಡಿಯಿದೆ. ಅದಕ್ಕೆ ಗರ್ಭಗೃಹ ಮತ್ತು ಅರ್ಧಮಂಟಪವಿದೆ. ಗರ್ಭಗೃಹದಲ್ಲಿ ಈಗ ಯಾವ ಶಿಲ್ಪಗಳಿಲ್ಲ. ದ್ವಾರಕ್ಕೆ ಐದು ಶಾಖೆಗಳು, ಅವು ಸರಳ : ಒಂದೇ ಸಾಲಿನಲ್ಲಿ ನಿಂತ ಐದು ಹುಡುಗರು (ಈ ಮೇಲಿನಂತೆ), ಅರ್ಧಗಂಬ (ಕಾಳಿಗುಡಿಯ ದ್ವಾರಪಾಲಕರ ಅರ್ಧಗಂಬದಂತೆ), ನೆಗೆಯುವ ಸಿಂಹ (ಮುಂದಿನ ಕಾಲುಗಳನ್ನು ಮೇಲಕ್ಕೆತ್ತಿದ) ಮತ್ತು ಸರಳ ಮಾದರಿಗಳು. ಕೆಳಗಡೆ ಶೈವ ದ್ವಾರಪಾಲಕರಿದ್ದು ನಾಲ್ಕು ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಅಭಯ ಮುದ್ರೆ, ತ್ರಿಶೂಲ, ಢಮರು, ಮತ್ತು ಗದೆಗಳಿವೆ. ಬದಿಗೆ ಕಮಂಡಲ, ಚೌರಿ ಹಿಡಿದ ಸೇವಕಿಯರಿರುವರು. ತೆರೆದ ಅರ್ಧ ಮಂಟಪವಿದೆ. ಅದರ ಅಧಿಷ್ಠಾನ ಮತ್ತು ಭಿತ್ತಿ ಈ ಮೇಲಿನ ವಿಷ್ಣು ಕಾಳಿಗುಡಿಗಳಂತಿದೆ.

ಈ ಮೇಲಿನ ಎಲ್ಲ ದೇವಾಲಯಗಳ ಸಮೂಹ ಸುತ್ತಲೂ ಪ್ರಾಕಾರ ಗೋಡೆಯಿದ್ದು ಪಶ್ಚಿಮಕ್ಕೆ ಪ್ರವೇಶ ದ್ವಾರವಿದೆ. ಅಲ್ಲಿ ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೧ನೇ ಶತಮಾನದ ಎರಡು ಕಂಬಗಳನ್ನು ಕೂಡಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ದ್ವಾರ ಇತ್ತೀಚಿನ ವರ್ಷಗಳಲ್ಲಿ ಕಟ್ಟಲಾಗಿದೆ. ಈ ಪ್ರಾಕಾರ ಗೋಡೆ ಈಶಾನ್ಯಕ್ಕೆ ಒಂದು ಹತ್ತಿ ಇಳಿಯುವ ಬಾವಿಯಿದ್ದು ಅದು ಸು.ಕ್ರಿ.ಶ ೧೧ನೇ ಶತಮಾನದ್ದಾಗಿದೆ. ಈ ಮೇಲಿನ ಕಾಳಿಗುಡಿ ಎದುರಿಗೆ ಒಂದು ತೆರೆದ ಮಂಟಪವಿದೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಯಾವ ವಿಶೇಷತೆಯೂ ಈಗ ಕಾಣಿಸುವುದಿಲ್ಲ.

ಪೂರ್ಣಕುಂಭ : ಅಡಕಿ ಗ್ರಾಮ ಮಧ್ಯ ಒಂದು ಬೋರ್‌ವೆಲ್ ಹತ್ತಿರ ಒಂದು ಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಒಂದು ಮಗ್ಗುಲಲ್ಲಿ ಪೂರ್ಣ ಕುಂಭ ಚಿತ್ರವಿದೆ. (ಸು. ಕ್ರಿ. ಶ. 10ನೇ ಶತಮಾನ). ಅದೊಂದು ಕಂಬದ ತುಣುಕಾಗಿದೆ.

ಶಿಲ್ಪಗಳು: ಸೇಡಂ ತಾಲೂಕಿನ ಹಲವಾರು ಸ್ಥಳಗಳಲ್ಲಿ ಈ ಕಾಲದ ಕೆಲವು ಶಿಲ್ಪಗಳು ಬೆಳಕಿಗೆ ಬಂದಿದ್ದು ಅವುಗಳಲ್ಲಿ ಶಿವಲಿಂಗ, ಗಣೇಶ, ಕಥಾನಕ ಶಿಲ್ಪಗಳು ಮುಖ್ಯವೆನಿಸಿವೆ.

ಗಣೇಶ: ದ್ವಿಭುಜ ಗಣೇಶ ಶಿಲ್ಪಗಳು ತೆಲಕೂರಿನ ಮಾರುತಿ ಮಂದಿರ ಮತ್ತು ಹಾಳಬಾಳ (ಟೆ)ದ ಹಾರಗೋಡ ಸ್ವಾಮಿ ಮಂದಿರದ ಮುಂದೆ ಮುಗನೂರಿನ ರಾಮಲಿಂಗೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ, ಕಾಚೂರಿನ ಮಾರುತಿ ಗುಡಿಯಲ್ಲಿ ಗಣೇಶ ಕುಳಿತ ಭಂಗಿಯಲ್ಲಿದ್ದು ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ದಂತ ಮತ್ತು ಫಲಗಳಿವೆ. ಮಿತವಾದ ವಸ್ತ್ರಾಭರಣಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿರುವನು. ಮುಗನೂರಿನ

ಶಿಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಗಣೇಶನ ಕೊರಳಲ್ಲಿ ಗೆಜ್ಜೆಹಾರ ಮತ್ತು ಹೊಟ್ಟೆಗೆ ನಾಗಬಂಧವನ್ನು ಧರಿಸಿರುವುದು ವಿಶೇಷವಾಗಿದೆ.

ಚತುರ್ಭುಜ ಗಣೇಶ ಶಿಲ್ಪವೊಂದು ಹಾಳಬಾಳ (ಟಿ) ಮಾರುತಿ ಮಂದಿರ ಮುಂದಿದೆ. ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ದಂತ, ಪರಶು, ಕಮಲ ಮತ್ತು ಫಲಗಳಿವೆ. ವಸ್ತ್ರಾಭರಣಗಳನ್ನು ಧರಿಸಿದ್ದು ಅವುಗಳ ಅಲಂಕಾರ ಹಿಂಬದಿಯಲ್ಲೂ ಚಿತ್ರಿಸಿರುವುದು ವಿಶಿಷ್ಟವಾಗಿದೆ.

ಶಿವಲಿಂಗ: ಕ್ರಿ.ಶ. ೧೧ನೇ ಶತಮಾನ ಶೈಲಿಯ ಬ್ರಹ್ಮಸೂತ್ರವುಳ್ಳ ಶಿವಲಿಂಗಗಳು ಸೇಡಂನ ಮಾಧವ ಗುಡಿಯಲ್ಲಿದೆ. ಹಾಗೂ ಈ ಕಾಲಕ್ಕೆ ಸೇರಿದ ಚತುರಾಕಾರದ ಲಿಂಗ ಪೀಠಗಳು ಸೇಡಂನ ಹಲವಾರು ಕಡೆಗಳಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಕಾಚೂರಿನ ಮಾರುತಿ ಗುಡಿ, ಹಂದರಕಿಯ ಲೋಕೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯ ಸಂಕಿರಣದಲ್ಲಿವೆ.

ಸಮುದ್ರಮಂಥನ ಶಿಲ್ಪ: ಕೊಂಕನ ಹಳ್ಳಿಯ ಶರಣ ಬಸವೇಶ್ವರ ದೇವಾಲಯದ ಹೊರಗೋಡೆಯಲ್ಲಿ ಒಂದು ಸಮುದ್ರ ಮಂಥನ ಶಿಲ್ಪವನ್ನು ಕೂಡಿಸಲಾಗಿದೆ. ಈ ಶಿಲ್ಪದಲ್ಲಿ ಅಮೃತವನ್ನು (ಸಮುದ್ರವನ್ನು) ಕಡೆಯಲು ದಪ್ಪ, ಉದ್ದನೆಯ ನಾಗನನ್ನು ಕಡಗೋಲಿಗೆ ಸುತ್ತಲಾಗಿದೆ. ಅದರ ಒಂದು ಕಡೆ ಮೂವರು ದೇವತೆಗಳು ಇನ್ನೊಂದು ಕಡೆ ಮೂವರು ರಾಕ್ಷಸರು ಹಾವನ್ನು ಹಗ್ಗವನ್ನಾಗಿ ಮಾಡಿಕೊಂಡು ಎಳೆದಾಡುತ್ತಿರುವರು. ಇನ್ನೊಂದೆಡೆ ಗರುಡ ಹಾಗೂ ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಖಡ್ಗ ಮತ್ತು ಗುರಾಣಿ ಹಿಡಿದು ವೀರ ನಿಂತಿದ್ದಾರೆ. ಬದಿಗೆ ಚೌರಿಹಿಡಿದ ಸೇವಕಿ ಮತ್ತು ಹೊಡೆದಾಡುವ ಎರಡು ಮಂಗಗಳಿವೆ. ಕಡಗೋಲಿನ ಕೆಳಗೆ ಕೂರ್ಮ ಮತ್ತು ಮೇಲೆ ವಿಷ್ಣು ಕುಳಿತಿದ್ದಾನೆ. ಈ ರೀತಿಯ ಸಮುದ್ರ ಮಂಥನ ಶಿಲ್ಪ ಸುರಪುರ ತಾಲೂಕಿನ ಏವೂರಿನ ಶಿವ ದೇವಾಲಯದ ಪ್ರಾಕಾರ ಗೋಡೆಯಲ್ಲಿದೆ.

ದುರ್ಗೆ (ಭವಾನಿ): ಬೀರನಹಳ್ಳಿ, ಅರೆಬೊಮ್ಮನಹಳ್ಳಿ ಗ್ರಾಮಗಳಿಂದ ಸುಮಾರು ನಾಲ್ಕೈದು ಕಿ.ಮೀ. ಅಂತರದಲ್ಲಿ ಮತ್ತು ಮೀನಹಬಾಳ ಹತ್ತಿರ ಒಂದು ಪ್ರಸಿದ್ಧ ಭವಾನಿ ಗುಡಿಯಿದೆ. ಅದರಲ್ಲಿಯ ದುರ್ಗಾ ಶಿಲ್ಪ ಮುಖ್ಯವೆನಿಸಿದೆ. ಈ ಶಿಲ್ಪದಲ್ಲಿ ದೇವಿಗೆ ಅಷ್ಟಭುಜಗಳಿದ್ದು ಕೈಗಳಲ್ಲಿ ಬಲಗಡೆ ಕೆಳಗಿನ ಕೈಯಲ್ಲಿ ಹಿಡಿದ ತ್ರಿಶೂಲದಿಂದ ಸುರನನ್ನು ತಿವಿಯುತ್ತಿದ್ದಾಳೆ. ಇನ್ನೊಂದು ಕೈಯಲ್ಲಿ ತಿವಿಯುವ ಖಡ್ಗ ವನ್ನು ಹಿಡಿದಿದ್ದಾಳೆ. ಕೆಳಗೆ ಸಿಂಹವಿದೆ. ಇನ್ನೆರಡು ಬಲಗೈಗಳಲ್ಲಿ ಗುರಾಣಿ ಮತ್ತು ಬಾಣಗಳನ್ನಿಡುವ ಪಟ್ಟಿಯಿದೆ. ಎಡಗಡೆಗೆ ಮೇಲಿಂದ ಶಂಖ, ಬಿಲ್ಲು, ಗುರಾಣಿಯಿಂದ ಸುರನ ಸಂಹಾರ ಮತ್ತು ಸುರನ ಹೊಟ್ಟೆಯನ್ನು ಹಿಡಿದು ಜಗ್ಗುವುದು,

ಚಿತ್ರ ೬. ಮಹಿಷಾಸುರ ಮರ್ದಿನಿ, ಮೀನ ಹಬಾಳ ಸಮೀಪ

ಇಲ್ಲಿ ಕೋಣನ ಕುತ್ತಿಗೆಯಿಂದ ಸುರ ಹೊರಬರುತ್ತಿರುವನು. ದೇವಿ ತನ್ನ ಎಡಗಾಲನ್ನು ಕೋಣದ ತಲೆ ಮೇಲೆ ಮೆಟ್ಟಿರುವಳು. ಬಲಗಾಲು ನೆಲದ ಮೇಲಿದೆ. ಕಿರೀಟ ಮುಕುಟ, ಕುಂಡಲ, ಹಾರ(ಗೆಜ್ಜೆ), ವಸ್ತ್ರ, ಬಳೆ, ಕಡಗ ಮುಂತಾದ ಆಭರಣಗಳನ್ನು ದೇವಿಯು ಧರಿಸಿರುವಳು. (ಚಿತ್ರ ನಂ ೬).

ದಂಪತಿಗಳ ಶಿಲ್ಪ: ಅರೆಬೊಮ್ಮನಹಳ್ಳಿಯ ಮಲ್ಲಿಕಾರ್ಜುನ ದೇವಾಲಯದ ಮುಂದೆ ಒಂದು ವಿಶಿಷ್ಟಶಿಲ್ಪವಿದೆ. ಅದರಲ್ಲಿ ಒಬ್ಬ ರಾಜಕುಮಾರನು ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ದಿಂಬಿಗೆ ವಾಲಿಕೊಂಡು ಕುಳಿತಿರುವನು. ಅವನ ಬಲಗಡೆ ಒಬ್ಬ ಹೆಂಗಸು ಬಲಗೈಯನ್ನು ಮೇಲಕ್ಕೆತ್ತಿ ನಿಂತಿದ್ದಾಳೆ. ಅವನ ಎಡಗಡೆ ಒಬ್ಬ ಹೆಂಗಸು ಪೀಠದ ಮೇಲೆ ಕುಳಿತಿದ್ದು ಬಹುಶ: ಆಕೆ ಆ ರಾಜಕುಮಾರನ ರಾಣಿಯಿರಬೇಕು. ಆಕೆ ಎಡಗೈಯಿಂದ ರಾಜಕುಮಾರನನ್ನು ಹಿಡಿದಿರುವಳು. ಈ ಶಿಲ್ಪ ಸು.ಕ್ರಿ.ಶ.೧೧ನೇ ಶತಮಾನದ ಆದಿಭಾಗ. ○